

Mesail.

Üç Aylık Düşünce Dergisi • Sayı 3 • Kış 2020

Dosya Konusu:
Dijital Toplum

Yayın Kurulu

Abdullah Yasir Atalan

Abdullah Yusuf Kabaoğlu

Abdullah Eren

Ahmet Utku Akbıyık

Arif Erbil

Hüseyin Emre Sayıcı

Muhammed Bedrettin Toprak

M.Nurullah Güleç

Selim Yaman

Grafik Tasarım

Muhammed Emre Turan

Kapak Resmi

'Nobody Likes Me', iHeart

İletişim:

mesail.org

mesaileditoryal@gmail.com

İçindekiler

Dijital Cemaatler: Söylem, Bilgi, Algı

Ali İhsan Akbaş

6

Twitter Mahkemeleri

Selim Yaman

8

Dijital “Benlik” ve Narsisizm

Cemal Atabaş, Alican Erdem, Safa Kemal Kaptan

10

Sosyal Medya Fıkhı 2.0

Muhammed Bedrettin Toprak

14

Sosyal Medyada İkna ve Manipülasyon

Veya Cambridge Analytica

Ahmet Utku Akbıyık, Mustafa Saraç

17

Nesiller Arası Genetik-Üstü Aktarım: Sentetik Bir Polimer Olarak Plastikler

İbrahim Çağrı Kurt

21

Çao’dan Bitcoin’e Para, Devlet ve Şiddet

Şeyma Kabaoğlu

26

Üçüncü Dünya ve Milletlerarası Hukuk: Bir Hareket Olarak TWAIL

Muhammed Beheşti Aydoğan

29

Vesileci Bir Bilimin İmkânı

Ahmet Halil Oğuzhan Gül

32

•Editörden•

Kıymetli Okurlarımız,

Mesail'in üçüncü sayısı ile karşınızdayız. Bu sayımızda, aktüel olarak her daim muhatap olduğumuz ve gün geçtikçe başkalaşan dijital toplumu ele alıyoruz. Modern şehirlerin ortaya çıkması ile gelişen ulaşım olanakları, insanlar arasında daha önce olmadığı kadar yoğunlaşan bir erişim ağı inşa etmişti. Bugün ise sosyal yaşam alanı teknolojiyle birlikte dönüştü ve dijitalleşti. İlişkilerimizi tayin eden bu dijital araçlar ve internet yeni bir toplumsal düzeni çok hızlı bir şekilde hayatımızın merkezine yerleştiriyor. Nüfuz alanı mukayyet edilemez bir biçimde genişleyen bu dönüşüm, sosyal süreçleri anlamamız için üstünde durulması gereken bir hadise olmakta. Yeni dosya konumuz olan "Dijital Toplum" da bu koşullar etrafında zuhur eden toplumsal ilişkilerden bireysel dönüşümlere kadar uzanan insanlık halini masaya yatırıyor.

Bilginin bu kadar ulaşılabilir olduğu devirde, bu kadar ulaşılabilir olan tek şey bilginin kendisi değil. Onunla beraber hayatımıza manipülasyonlar, yalanlar ve linçler de girmekte. Bu malumat bombardımanına karşı ne cevap vereceğimizi bilmiyoruz. Bu mesele üzerine çokça yazılıp çizildi. Bu sayımızda; sosyal medya üzerinden hukuk tartışılması, linç kültürü, dijital dünya ve kişilik değişimi, siyasi manipülasyonlar, dijital alanda sosyalleşme gibi farklı açılardan dijital toplumu ve online olma durumunu inceliyoruz.

Ayrıca bu sayıda sizleri bir format değişikliği ile karşılıyoruz. Mesail dergisi olarak dosya konuları etrafında üç aylık periyotlarda yayın yapmaya devam ederken münferit olarak farklı mevzularda yazıları da sizlerle buluşturacağız. Belirli bir tema etrafında şekillenen süreli yayınınızın yanında, kısa aralıklarla istifadenize sunacağımız yazılar ile Mesail daha dinamik bir platforma dönüşüyor. Keyifli ve bereketli okumalar diler, hem sonraki sayılarda hem de düzenli kısa aralıklarla yayınlanacak yazılarda buluşmayı temenni ederiz.

Mesail Yayın Kurulu Adına

Abdullah Eren

Dijital Cemaatler: Söylem, Bilgi, Algı •

Ali İhsan Akbaş

Bir cemiyet neyden meydana gelir? Yabancı bir fikir zihinlere nasıl yerleşir? Konular, kavramlar, kişiler ya da semboller insanları nasıl bir araya getirir?

Yaşadığımız dönem ve dönüşen iletişim imkânları tüm bu sorulara olan cevapların yüksek önem arz ettiği gelişmeleri beraberinde getirdi. Zihnimiz her gün yüzlerce farklı mesaj ve fikirle adeta bombardımana tutulmuş vaziyette. Bu fikirlerin bazıları bizde karşılık buluyor, bazılarının farkına bile varmıyoruz, bazılarına ise şiddetle karşı çıkıyor, tepki gösteriyoruz. Ardı arkası gelmeyen reklamlar, haberler, sosyal medya paylaşımları; internette fikir, görüş, yorum beyan etmeye programlı onca dijital platform... Zihinlerimizi sürekli bulandıran, üretildikçe ve dile getirildikçe değersizleşen, daha ağızımızdan çıkarken anlamını yitiren fikir erozyonları. Her ne kadar eskiler “insan konuşa konuşa” dese dahi, belki de insanlık tarihinin hiçbir döneminde susmak bu kadar insani olmamıştı.

Ancak susmak da kolay değil. Hepimizin bir fikri, görüşü var. Dünya hızla akıp giderken yüz binlercesi arasında sesimizi, birikimlerimizi, bir dile getirilse fark yaratacak düşüncelerimizi duyurmak istiyoruz. Dijital iletişim ikliminde adeta dipsiz bir kuyuya ufak çakıl taşları bırakıyor ve bir ses duymayı umuyoruz. Bu fikir, düşünce, mesaj ve sembol yağmuru altında düşüncelerimizin nasıl geliştiği yahut ifadelerimizin karşı tarafta nasıl karşılık bulduğu çoğu zaman sandığımızdan daha karmaşık. Sonu gelmeyen bu karmaşa içinde her birimiz farklı anlıyor, farklı düşünüyor ve farklı davranıyoruz. Dijitalleşme ve internet dâhilinde gelişen bu süreci anlamak üzere psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji yahut medya ve iletişim literatürleri dört bir koldan biriktikçe birikiyor. Ancak, her zamanki gibi, bir cevap beraberinde onlarca soru getiriyor.

Teknolojinin düşünsel hayatımızdaki dönüştürücü etkisi aslında yeni değil. Gelişen ifade ve iletişim imkânlarının toplumsal süreçlere etkisi tarihte üzerinde yazılıp çizilen bir konu. 18. yüzyıldan beri toplumsal ve siyasi gelişmelerin başat fikirlerinden birisi olan milliyetçiliğin filizlenmesini Benedict Anderson da benzer bir süreç ile açıklamakta. Anderson, milliyetçilik üzerine yazdığı meşhur eseri Hayali Cemaatler’de, milliyet kavramının ortak bir dü-

şünce sistemi halinde var olabilmemesinin en önemli nedeni olarak tek bir teknolojik gelişmeye işaret eder: matbaa. Buna göre soyut bir kavram olan milliyetin toplumları belirleyen bir olguya dönüşümünde, çevresinde ortak bir dil, tarih ve kültür bilinci oluşturan metinlerin seri şekilde yayılabilmesi etkilidir. Matbaa ve etrafında şekillenen basın yayın kapitalizmi, başta gazete ve romanlar olmak üzere, ortak söylemler, bilgiler ve algılar üreten metinler üzerinden milliyetçiliğin düşünsel devrim sürecine katkı sağlamışlardır.

Anderson’a göre asli kimliklerini milliyetleri üzerinden tanımlayan toplulukların hayali olarak nitelendirilmesinin nedeni bu topluluklarca ortak geliştirilen söylem ve bilgilerin ancak yine aynı topluluklarca inşa edilen algılar bütünü içerisinde bir anlam ifade etmesidir. Bir diğer ifadeyle, tüm bu fikirler varlıkları zihinlerde kabul edilmek ön şartıyla gerçek hayatta tatbik edilebilir. Ancak burada önemli soru şu: Bu nasıl mümkün olabildi? Elbette, hiçbir tarihsel süreç determinist neden sonuç ilişkileriyle tam olarak açıklanamaz. Matbaayı bir teknolojik icat olarak ulus fikrinin yükselişinde tek etken görmek yanlış olur. Önemli olan, matbaa ile yayılan söylem ve bilgi sistemlerinin zamanının baskın olanlarına alternatifler oluşturmaları ve bunun farklı toplumlarda farklı karşılıklar bulmasıdır. Milliyetçilik fikrinin geliştiği ve yayıldığı Avrupa’da 15. yüzyılda türlü etnik gruplar kendi yerel dilleri ile asırlardır yaşayıp gidiyorlardı. Kendi kültürlerinin, dillerinin yahut mitlerinin herhangi bir baskın sosyal veya siyasi karşılığı söz konusu değildi. 19. yüzyıla geldiğimizde ise Avrupa’da her biri kendi içerisinde bir bilgi ve söylem sistemi geliştirmiş, dünyayı da bu sistem dâhilinde algılayan farklı ‘hayali cemaatler’ ortaya çıktı. Anderson’un milliyetleri nitelemek için kullandığı ifade olan bu ‘hayali cemaatler’ aslında hem parçalayıcı hem de birleştirici olmak üzere çift başlı bir süreç içinde ilerledi: Bir taraftan geniş çaplı imparatorluklar farklı milliyetler tarafından parçalanırken, diğer taraftan yerel ve küçük topluluklar

yine milliyetlerce bütünleştirildi.

İnternet; söylem, bilgi ve algıda benzer bir parçalanma ve bütünleşme sürecine yol açarak siyasi ve sosyal gerçekliğimizde karşılığını bulmak üzere bekleyen irili ufaklı ‘dijital’ cemaatlere sebep olabilir mi? Görünüşe göre evet. İnternetin getirdiği çok sesli multimedya ortamında hakikat artık hiç olmadığı kadar parçalanmış vaziyette. [1] Kendisine hakikat ötesi (post-truth) kavramıyla referans verilen olgu, bilginin hakikatinin ne olduğuna bakılmaksızın öznelar arasında değişken bir yapıda ve belirli bir söylem çerçevesi dahilinde doğru ya da yanlış algılandığına işaret ediyor. Bu şartlarda, kendisini doğru olarak nitelediğimiz fikir, söylem ya da bilgiler bir çeşit yerel parçalarını görünümünde. Belirli topluluklar için değer addederken, belirli topluluklarda doğruluğu bir anlam ifade etmiyor. Zamanımızda, örnek olarak ifade edilen milliyet olgusunun yerleşmesinde etkili olan ortak dil, tarih ve kültür paylaşımı dahi artık belirli bir topluluğu nitelemede yeterli olmayabiliyor. Zira dijitalin beraberinde getirdiği iletişim ortamında milliyet altı topluluklar kendi epistemolojilerini inşa edebiliyorlar. Bu epistemolojiler kendi ürettikleri bilgide, söylemde, pratikte yahut algıda ayrışıyor [2] ve hatta çarpışıyorlar. [3]

İnternet ve dijital platformların ayak seslerini 90’lı yıllardan itibaren takip eden Manuel Castells, bu gelişmeler ile beraber ortaya çıkan siyasi ve sosyal süreçlerin merkezine temel güç olarak ‘kimlik’ faktörünü koyar. [4] Buna göre, artık internetin mümkün kıldığı şebeke odaklı iletişim modelleri ile hayatın her alanına sirayet etmiş söylem, bilgi ve algı sistemlerini geliştiren kimlik grupları, dünyanın dört bir yanında farklı siyasi ve sosyal yapılar içinde olsalar dahi organik bağlantıları kurabiliyorlar. Bu noktada, yerellik (locality) düşünsel yapıların inşasında eski önemini taşıyor. [5] Yan dairedeki komşusu ile hiçbir konuda anlaşamayan, bulunduğu semte hâkim görüşlere yabancı olan biri, internet aracılığı ile kendisine binlerce kilometre uzakta filizlenen fikirlere aidiyet inşa edebiliyor ve bu fikirleri kendi yerinde yaşayabiliyor. En bilinen kimlik grupları literatürde ‘yeni toplumsal hareketler’ olarak geçen ve siyasi karşılıkları da olan feminizm, çevrecilik, korsan parti hareketi gibi gruplar olsa da irili ufaklı onlarca fikir ve kimlik grubu dijital ekosistem üzerinden kendi söylem, bilgi ve algı süreçlerini sürekli biçimde inşa etmeyi sürdürüyor. Bu gruplaşmalar siyaset bilimi ve sosyoloji literatürlerinde baskın obje olan ulus-devletin hâkim paradigması ile gerek kültürel gerekse coğrafi noktada ayrışma ihtiva ediyor. Zira ulus-devletlerin üzerinde yükseldiği fikir ve söylemler ile bunların kaynağı olan kültürel algı ve pratiklere birçok farklı alternatif, artık Castells’in ‘akışkan mekânlar’ olarak adlandırdığı belirli bir büyüklüğü yahut sınırı olmayan dijital cemiyetler tarafından meydana getirilebilmekte.

Elbette bu süreç “biri ya da diğeri” şeklinde özetlenemeyecek kadar karmaşık olmasının yanında tek bir teori ile açıklanabilecek kadar net değil. Kaldı ki internet, ilk ortaya çıktığı dönemde kendisine atfedilen ‘sistem-dışı’ olma fikrinden artık çok uzak. Bildiğimiz haliyle internet, büyük oranda 90’lar ve 2000’lerin başından itibaren hızlıca meta haline getirilmiş ve baskın oyuncular çoktan

belirlenmiş bir alana dönüştü. [6] Bununla beraber, dijital dünyanın kaderini belirlemede devasa şirketlerin yanında ulus-devletler de hala çok güçlü aktörler. Örnek verilecek olursa, ‘Amerikan interneti’ düşüncesine şüpheyle yaklaşan Çin ve Rusya gibi devletler, özgün internet şebekelerini ortaya çıkararak kendi internet alanlarını inşa ediyor. Bu ülkelerde yaşayanların büyük çoğunluğu bizim günlük hayatımızın ayrılmaz parçaları haline gelen Twitter, Facebook, Youtube gibi platformların kendi devletlerince üretilen eşdeğerlerini kullanıyor. İnternetin siyasi ve sosyal örgütlenme ve gündem belirlemedeki gücüne ek olarak güvenlik alanındaki gelişmelere etkisi de öne çıktıkça bu girişimleri ele alan devletlerin sayısı da artıyor. Ancak, internetin tek ve bütünleyici bir ağ değil birçok otonom aktör tarafından sürekli kontrole tabi tutulan çoklu bir yapı olduğunu ve aslen esasları bu aktörlerce belirlenmiş kurallar dâhilinde hareket eden ‘dijital’ cemaatler için etkin bir alan olduğunu ifade etmek yanlış olmaz.

Dijitalleşen dünyamızın insan ve toplum üzerinde önemli tesirleri söz konusu. Kişiler internetin mümkün kıldığı kaotik iletişim ortamında zihni bütünlüklerini korumaya ve seslerini yitirmemeye çalışıyorlar. Toplum düzleminde ise kendilerini dijitalde mümkün yeni söylem ve bilgi sistemlerinin birleştirici etkisi ile tanımlayan grupların siyasi ve sosyal görünürlükleri gittikçe artmakta. Bu ‘dijital’ cemaatlerin en belirleyici özelliği dijital ekosistemde doğru addedilen söylem, bilgi ve algıların benzer coğrafyalar içinde dahi farklılık göstererek parçalanması sürecinden önemli oranda beslenmeleri. Nihayetinde, internet ve dijitalin bu dönüştürücü gücü, çeşitli şirket ve devlet gibi aktörlerin de müdahalesi göz önüne alındığında, gerek teori gerekse pratikte kapsamlı çalışmalar gerektiriyor.

Ali İhsan Akbaş - Bilkent Üniversitesi’nde Siyaset Bilimi doktora yapıyor.

[1] Silvio Waisbord. “Truth is What Happens to News.” *Journalism Studies*, 2018.

[2] Citrin, Jack, and Stoker, Laura. “Political Trust in a Cynical Age.” *Annual Review of Political Science* 21, no. 1, 49–70, 2018.

[3] Fletcher, Richard; Cornia, Alessio; Nielsen, Rasmus Kleis. “How Polarized Are Online and Offline News Audiences? A Comparative Analysis of Twelve Countries.” *The International Journal of Press/Politics*, 2019.

[4] Castells, Manuel. “The Information Age Trilogy: Volume II - The Power of Identity, Wiley Blackwell, 2009.

[5] Graham, Mark. *The Virtual Dimension. Global City Challenges: Debating a Concept, Improving the Practice*, M. Acuto and W. Steele, 2013. London: Palgrave. 117-13, 2013.

[6] Fuchs, Christian. *Social Media: A Critical Introduction*. London: SAGE Publications Ltd, 2014.

Twitter Mahkemeleri ●

Selim Yaman

Facebook gönderisi üzerinden Kılıçdaroğlu'na hakaret ettiği için doktor M.A'ya yönelik sosyal medyada linç kampanyası başlamış, ertesi gün çalıştığı kurum olan Medical Park bu kişinin işine **son verdiğini duyurmuştu.**

Bir benzeri olay ise İstanbul Havalimanı'nda gerçekleşmişti: Yer hizmetlerinde çalışan bir görevliye hakaret eden kadına karşı bütün sosyal medya birleşmişti. Aylar sonra görülen duruşmada hakaretin sahibi fail 1740 lira para cezasına çarptırılmış, avukatı ise **şöyle demişti:** "Master seviyesinde eğitim almış bir insan müvekkilim. Daha önce bu insan hiç böyle bir şey yaşamamış. Akli evvel birisi bunu kameraya çekti. Sosyal medyaya koydu. Bu paylaşım olmasaydı her gün olağan şekilde gerçekleşen bu tarz olaylardaki gibi müşteki belki de olayı görmezden gelecek ya da müvekkilimle barışacaktı."

Failin böyle bir olaydan sadece 1740 lira para cezasıyla sıyrılması pek çok insanın vicdanını yaralamıştı fakat sanığın avukatı çok da haksız sayılmazdı: Eğer sosyal medyaya yansımaysaydı, bu olay da günlük hayatta yaşanan pek çok irili ufaklı hakaret ve darp vakaları gibi belki de cezasız kalacaktı. Bu durumu farklı kılan şey ise sosyal medyanın olayın vahametini artırmasıydı. Failin eylemi de suçtan zarar görenin mağduriyeti de on binlerce kişi tarafından izlendiği anda kamusal bir boyuta taşınıyor. Suç da mağduriyet de toplumsallaştığı için daha da derinleşiyor ve kurbanda belki geri dönülmesi kolay olmayacak travmatik bir tecrübeye sebep olabiliyor.

Bu iki vakıa artık her gün görmeye başladığımız sıradanlaşan örneklerden. Sadece kişiler değil, şirketler de toplumun tepkisini çekecek davranışlar sergilediğinde sosyal medyada eleştiri oklarını üstlerine çekebiliyorlar. Böyle durumlarda sosyal medyada oluşan tepkiler, hukukun devreye girmesinin abes olabileceği fakat toplumu rahatsız eden durumlarda ara çözüm sunabiliyor: Şirketlerin gelen tepkiler üzerine reklamlarını geri çekmeleri ya da M.A. örneğinde olduğu gibi, hakaret eden kişinin işinden atılması (bu durumda, hukuki mekanizmaya ek olarak). Bu araçlar ile hukukun kapsam alanı

dışında kalan toplumsal ve ekonomik cezalandırma mekanizmaları devreye giriyor ki bu mekanizmalar bazen mahkemelere göre daha efektif ve hızlı bile oluyor.

Fakat sosyal medya temelli bu cezalandırma mekanizmalarının en büyük problemi bir rehberin, ceza usulünün ve hukuk bilgisinin olmayışı. Deliller tartılmadan online mahkemeler kuruluyor ve hükme bağlanıyor. Bu mahkemelerde gri alana genelde yer verilmeyip; onun yerine, siyah-beyaz doğrular ve yanlışlar değerlendiriliyor. Eldeki veri bile bazen ortalıkta dolaşan kaynağı belirsiz haberlerden ibaret kalabiliyor. Günün sonunda bireylerin hayatları boyunca sonuçlarını hissedeceği kararlar saatler, belki de dakikalar içerisinde hükme bağlanıyor. Örneğin, 9 Eylül Üniversitesi İlahiyat hocalarından Prof Dr. İbrahim Emiroğlu, kendisine ait olmayan birtakım sözleri söylemekle itham edilmiş, "Birgün" ve "Cumhuriyet" gazetelerinin öncülüğünde kendisine karşı bir **linç başlatılmıştı.** Olayın aslını sorgulamaya bile gerek görmeden, üniversite yönetimi derhal profesörü görevinden almış; fakat çok geçmeden ses kayıtları hocanın haklılığını **ortaya çıkarmıştı.** Ne var ki böyle durumlarda tekziplerden itina ile geri durulur, özellikle sosyal medya gibi kimin ne dediğinin havada uçtuğu bir platformda.

Yukarıdaki örnekler aslında sosyal medyadaki linç kültürünün olumlu-olumsuz yansımalarını görmemize olanak veriyor. Fakat ekseriyeti Twitter'da başlayan bu adalet arayışları - linç kampanyaları, artık hâkimlerin ve savcılarının davranışlarını bile şekillendirebilecek bir baskıya kolaylıkla dönüşebiliyor. Zayıf hukuk okur-yazarlık seviyesi ile sosyal medya birleşince, bu baskı tehlikeli bir güce evrilebiliyor. Mesela, tutuklama verilmemesi gereken bir suçtan ötürü mahkeme adli kontrol verdiğinde veya serbest bıraktığında kamuoyu, sanığın 'beraat ettiğini' sanabiliyor. Özellikle gözaltına alınıp bırakıldıktan

sonra, sosyal medyada oluşan baskı sebebiyle yeniden gözaltına alınan ve/veya tutuklanan pek çok sanık örneği mevcut.

19 yaşındaki Tuğba iki dişini kıran ve darp eden babasını, elindeki görüntüler ile birlikte polise şikâyet etmişti. Gözaltına alınan baba ise nöbetçi savcının talimatıyla serbest bırakılmıştı. Kamera görüntülerinin sosyal medyaya düşmesi üzerine hemen baba hakkında yakalama kararı çıkarıldı, akabinde de **tutuklandı**. Sadece 2019 yılında bunun gibi onlarca olay yaşandı. Parkta oynayan **5 yaşındaki çocuğa tokat** atan kişinin sosyal medyada gündem olmasının ardından hapis cezası alması, İstanbul trafiğinde hamile kadının bulunduğu aracı tekmeleyen baklavacı kardeşlerin Twitter'daki linç üzerine **tutuklanmaları** ve hatta onlara selam veren polislerin açığa alınmaları; sosyal medyanın hukuki mekanizmalar üzerindeki artan gücüne işaret ediyor.

Böyle durumlarda savcılarının ve siyasi aktörlerin hızla harekete geçmelerinin ardında iki temel saik düşünülebilir: Tepkileri dindirmek ve olayı siyasi fırsata dönüştürmek. Örneğin, Tuğba'nın babasının tutuklanması kararı bir bakanın olayı takip edeceğini söylemesinin hemen ardından gelmişti. Akabinde ise Tuğba'nın küçük kardeşi için düzenli yardım yapılacağı ve aileye psikososyal destek verileceği açıklanmıştı. Bununla beraber, siyasilerin bu durumlarda giderek artan bir sıklıkla araya girmeleri istisnaları normalleştirmeye yarıyor. Toplumda 'hukuki mekanizmaların işlemediği; ancak sosyal medya araya girerse veya siyasiler müdahalede bulunurlarsa adaletin temin edilebileceği' algısı bu yüzden gittikçe güçleniyor. Fakat siyasiler de her zaman araya girmiyor veya giremiyor; bazı durumlarda kamuoyu vicdanını rahatlatacak bir hamle yapılmıyor. Bir Ak Parti milletvekilinin evinde ölen Nadira Kadirova, ya da hepimizin bildiği Rabia Naz meselesi bu durumlara örnek olarak gösterilebilir.

Kamuoyunun hukuka itimat etmeden yargılayıp asıp kesmesi yeni bir hadise değil aslında. Bu kutsal görev eskiden konvansiyonel medyaya, yani televizyon ve gazetelere aitti. Bu mecralara ise her gün 80 milyonluk bir ülkeden bir vakıa yansımıyordu, zira bir hadisenin 'skandal' seviyesine gelmesi için belli kriterlere uyması, filtrelemeden geçmesi gerekiyordu. Sosyal medyada ilk kitlesel tepkiler de yine geleneksel medyanın gün yüzüne çıkardığı skandallar üzerine oluyordu. Fakat zamanla televizyonlar da baypas edilmeye başlandı. Toplumsal tepkinin sosyal medyaya kaymasının bir başka değiştirdiği şey de, "kamuoyu vicdanı"nı oluşturan eksenin artık daha geniş olması. Baskı artık birkaç gazetenin manşetleriyle kurulmuyor. Onun yerine, binlerce insanın aldığı net tavırlar kitlesel tepkiyi belirliyor. Tepkinin ve şiddetinin derinleşmesini belki de bu sağlıyor.

Peki insanlar neden sosyal medyaya yöneliyorlar? Bunun için iki temel saik saptayabiliriz: Hukuki sistemin nasıl işlediğinin, dolayısıyla neler yapılabileceğinin bi-

linmemesi ve bu sisteme olan güvensizlik. Eğer kişiler hukuki mekanizmaların adaleti temin etmediklerini düşünüyorlarsa ve davaların görülme süreleri yıllarla ölçülecek kadar uzamışsa bireyler, adalet arayışlarını hem masrafsız hem de daha kolay bir yol olan sosyal medyaya taşıyorlar. Bunu aslında hukukla iştigal edenlerin, avukatların bile çözemedikleri meseleleri sosyal medyaya taşımalarından anlayabiliyoruz: Mahkemede hâkimin kendisine haksız yere bağırması üzerine **tweet zinciri yapan avukat** ya da dedesinin trajikomik bir şekilde hapis cezası almasını sosyal medyada gündem eden son sınıf **hukuk öğrencisi Furkan** bunlardan sadece ikisi. Her gün artan bu örnekler bize gösteriyor ki, adalet arayışını artık sosyal medya üzerinden yürütmek daha makul olabiliyor.

Burada not düşmek gerekir ki önemli olan, hukuki kurumların gerçekten toplumun vicdanını tatmin edecek kararlar alıyor veya almıyor oluşları değil, bu kurumlara toplumun ne kadar güvendiği. Gerçeğin ne olduğundan bağımsız olarak, mahkemelerin bağımsızlığı çerçevesinde hâkim imajı zayıfsa, insanlar bir çıkış noktası olarak sosyal medyaya yöneliyorlar.

Bu yöneliş sonuç verdiği zaman ise, yani linç kampanyaları neticesinde mahkemelerin kararları değişirse ironik bir biçimde mahkemelerin zayıf olduğu tezi de doğrulanmış oluyor. Bu da insanların daha fazla sosyal medyaya yönelmesine sebep oluyor. Günün sonunda kendi kendini baltalayan bir sistem ortaya çıkıyor.

Özetle, sosyal medyanın kendisi bizatihi iyi veya kötü olmayabilir. Eskiden olsa sümen altı edilebilecek olayları veya konvansiyonel medyanın filtresine takılabilecek kadar bireysel vakıaları ortaya çıkardığı için şeffaflığa katkıda bulunduğu muhakkak. Bunu sağlayan linç kültürü bazı durumlarda sosyal mekanizmaları çalıştırıp hukuka alternatif gibi davranırsa da ekseriyetle sanal mahkemelerde bir usul olmadığı için yargılanan 'hesabın' anında ya idamı ya hadımı talep ediliyor. Oluşan bu güçlü kamuoyu ise hukukun üzerine baskı kurduğunda, mahkemelere olan zayıf inancı da hesaba katarsak, olayların seyrini değiştirebiliyor. Sosyal medya gücünü kanıtladıkça da hukuka olan güven daha da sarsılıyor, toplum sosyal medyaya hâkimlerden daha fazla itibar etmeye başlıyor. Bu döngüden çıkmak için üç yol önerebiliriz: Adaletle olan güvenin tekrar tesis edilmesi, siyasilerin her olayda çıkar devşirmek için inisiyatif almaması ve hukuk okur-yazarlığının geliştirilmesi. Bu yöntemlerin hepsi de çetrefilli ve zaman gerektiren süreçler; fakat günün sonunda sosyal medyanın etkisinin kırılmayacağını kabul edersek bunlardan başka bir çözüm de görünmüyor.

Selim Yaman - American University'de siyaset bilimi alanında doktora yapmaktadır.

Resim: **Michael Nicoll Yahgulanaas** | Carpe Fin: Bir deniz canlısı açlıktan kırılan toplumunu beslemek için zorlu bir ava çıkıyor.

Dijital “Benlik” ve Narsisizm ●

Cemal Atabaş
Alican Erdem
Safa Kemal Kaptan

Bible, Genesis 1:27:

So God created man in His own image.

Anonymous Social Media User:

I also created Myself in My own image; so what is the big deal!?

Giriş

İnsan psikolojisi açısından ciddi bir gerilemenin (regresyonun); dış dünyadaki otoritelerden gelen sınırlamaların sebep olduğu nevrotik bireyden hiçbir dış otorite tanımayan, kendine referanslı narsisist bireye geçişin yaşandığı bir çağdayız. Bu çağdaş ‘gerileme’ fenomenini hiçbir şey bireyin kendi eliyle kendi karikatürünü yarattığı, gittikçe yaygınlaşan sosyal medya ağları kadar güzel imleyemezdi. Günümüz narsisist bireyi için dijital platformlarda sahip olduğu sanal kimlik reel olanın yerini almaya ve hatta onun önüne geçmeye başlamış, sanal dünyada sahip olunan etkilere göre tanzim edilmiş yeni bir benlik algısı ortaya çıkmıştır. Dijital birey, önündeki ekranda kendi yansımaları hayranlıkla seyreden bir ‘Narkissos’ hâline gelerek dijital âlemde mutlu, güzel/yakışıklı, hayatın tadını çıkarmasını bilen “cool” bir tip görüntüsüne sahip olma çabasıdadır. Bu yazı insanın kendini kavrayışına yeni bir boyut getiren ya da kendi kavrayışından önemli boyutlar götüren bu narsisistik benlik algısını sosyal medya sahasındaki yansımaları ile incelemeyi amaçlamaktadır. İlk bölümde sözün karşısında imajların değerini arttıran tarihi bağlam ele alınacak sonraki bölümlerde de bu sürecin sonundaki bireylerin yaşadığı psikolojik gerileme ve bunun sosyal medya ile olan ilişkisi irdelenmeye çalışılacaktır.

Tarihi Bağlam: Söz’ün Düşüşünden İmaj-insanın Doğuşuna

Modern çağ bir anlamda ‘söz’ün değerini yitirmesi ve ‘imaj’ın onun yerini alması olarak görülebilir. [1] ‘Söz’ tarih boyunca insan olmanın bir

alamet-i farikası ve insanların temel iletişim zemini olmuştur. Teolojik olarak bakıldığında Tanrı’nın insanlara hitabı söz/kelam üzerinden gerçekleşmiştir. Söz ile düşünce ve hakikat arasında da doğrudan bir ilişki vardır. Nitekim Grekçede ‘Logos’ kelimesi Arapçada ‘Mantık’ kelimesiyle karşılanmış; dil hem konuşma anlamında hem de düşünme ve onun kuralları anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Klasik düşüncede insanı tanımlayan “hayvan-ı nâtik” ifadesi de insanın söz ve düşünce ile ilişkisi ekseninde diğer canlılardan ayrıldığına atıf yapar. Yuhanna İncili’nin başlangıç ayeti şu şekildedir: “Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı’yla birlikteydi ve Söz Tanrı’ydı.” [2] Aynı şekilde Kur’an-ı Kerim ayetleri de Müslümanlar için İlahi Söz/Kelam’dır. Bu İlahi Sözlerin zahiri ya da batını anlamlarını anlamak bir yana sadece okuyup dinlenmesi dahi müminler için bir ibadet ve şifa kaynağı olarak kabul edilmiştir. Sosyolojik olarak bakıldığında da söz ve insan eylemleri arasındaki ilişkinin kuvvetli olduğu görülür. Bugün ise insanlar imajı olmayan sözün doğruluğu ve kıymeti konusunda oldukça şüphecidir. Modern öncesine bakıldığında evlilik, alım satım vs. bütün hukuki sözleşmelerin söz ile kurulduğu ve “sözün senet” kabul edildiği görülmektedir. Günümüzde ise söz araçsal bir konuma düşerek gerektiğinde imajların açıklaması olarak kullanılmaktadır. Öyle ki artık enformasyon kaynağımız imajlar haline gelmiştir. Herhangi bir bilginin öğrenilmesi ve aktarılması sürecinde görselleştirmeye, fotoğraf ve video çekimine duyulan ihtiyaç vazgeçilmez boyutlara ulaşmıştır. Aynı zamanda hayatımızın her alanı reklam amaçlı imajlar ile istila edilerek kimlik duygularımıza dair görselleştiril-

miş atıflarla tüketim nesnelerimiz belirlenmektedir.

İnsan aklının binbir türlü görsel uyarıcı ile uyuşturulduğu dünyamızın habercilerinden biri olan Baudrillard, insanoğlunun gerçekliği simüle ettiği bir çağda yaşamaya başladığını söyler. İnsanoğlunun gerçeklik ile olan bağını kopardığı için neyin sanal, neyin gerçek olduğunun belirlenemediğinden ve hiper-gerçekliğin yaşandığını bir döneme girildiğinden bahseder. [3] Bu dönemde, bir “Simulakrum”dan yani aslı olmayan bir kopyanın kopyası olan imajlarla çevrelenmiş bir dünyadan bahsetmekteyiz. Esasında kopya, arkasında duran bir orijinali, asılı varsayar. İslam siyaset düşüncesinin yöneticiye lâıyk gördüğü, Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi anlamına gelen “Zillullâhi fi’l-âlem” kavramsallaştırması, aslı olan kopyaya örnek olarak verilebilir. Ayrıca hem yöneticinin hem de genel manada insanoğlunun yeryüzünde bir “halife” oluş hali [4] de yine bir aslın ardılı olduğuna işaret etmektedir. Her iki ifadedeki vurgu gerçekliğin gölgesi/ardılı/kopyası olmak noktasındadır. Yani geleneksel dünyada insan benliği gerçeğin bir kopyası olarak kabul edilmiştir. Ancak simulakrum çağında kopyaların asıllar ile ilişkisi kalmamış, orijinali olmayan kopyalar evreni doğmuştur. Bu haliyle imajlar ve tabii ki bahsedilen “imajinatif” benlikler artık gerçekliği sadece gizleyen/örtten değil, [5] arkalarında hiçbir gerçeklik olmadığını gizleyen bir güce erişmiştir. Dahası kopya ve asıl arasındaki ontolojik ilişki kopmuş, imajlar kendi gerçekliğini inşa eden, bir gerçeklik oluşturma gücüne ve yetkisine sahip egemenler haline dönüşmüştür. Artık insanlar gerçeklik ile olan ilişkilerine dair sürekli bir sorgulama (murakabe) ve hatırlama (zikir) hali yerine mutlak egemeni oldukları “hayatlarını yaşama-ya” başlamıştır. Bu hayatların rehberi de önce çeşitli geleneksel medya araçlarından sonra da sosyal medya üzerinden sunulan imajlar olmuştur. Bedenler ve hayatlar bu imajlarda sunulan mutlu, özgüvenli, estetik ve “cool” görüntülere uyarlanmaya ve bahsedilen egemenlik sahibi bireysel benliklerin çeşitli “hayat tarzları” oluşmaya başlamıştır. Sosyal medyanın ileri aşamaları ile birlikte aslı ile bütün ilişkisi tükenen kopyaların çeşitli davranışları; tüketim alışkanlıkları, ziyaretleri, gezileri, eğlenceleri artık daha da “imajinatifleşerek” kendi amaçlarını bir kenara itip “instagrammable” olacak şekilde planlanmaya başlamıştır. Bu âlemde hem tabiat hem de hemcinsleri bireyin hayatının simbiyotik bir parçası olmaktan ziyade bir turistin manzara fotoğrafındaki arka fon ya da başrol oyuncusunun filmindeki dekor ve figüranlar konumundadır. Bu imajlar evreninin faili/yaratıcısı da artık bir kopyanın

aslı olan halife-insan değil, asılla bağı kopmuş bir kopyanın kopyası olan imaj-insandır. [6] Bir asılla ve o aslın vaz’ ettiği varoluşsal, etik, sosyal ve siyasal bir çerçeveye tabi olmayan imaj-insan, doğal olarak sınırlamalara takılmamış ve nevrotik bir benlik örgütlenmesi geliştirmemiştir. Bunun yerine o, kendine dayanan/güvenen, kendini seven, sadece “kendi olduğu için değerli” olup her şeye hakkı olan, “kişisel tercihlerinin” sorgulanması mümkün olmayan narsisist bir benlik kurgusu ile karşımızdadır.

İlerleme Çağında Kökten Bir Gerileme: Nevrotik Kişilikten Narsisist Kişiliğe

Çağımızın Nevrotik Kişiliği kitabının yazarı Karen Horney, temelleri kaygıya dayanan nevrozun sadece içsel koşullar sebebiyle değil toplumsal durumlardan da etkilenerek ortaya çıkabileceğini göstermiştir. Horney’in ifade ettiği şey; babalarımızın, dedelerimizin yanında sigara içmemesi, ayak ayaküstüne atmaması, çocuklarını sevmemesi gibi durumlarda kendini gösteren olgudur. Daha “bilimsel” bir ifadeyle nevroz, bir “Baba”nın yani Otorite’nin toplumsal hayatta var olduğu dönemde, bireyin kendini bu Otorite’nin (dinin, kültürün, toplumsal değerlerin, âdâb-ı muâşeretin, mahalle baskısının vs.) dayatmalarına göre sınırlaması neticesinde içine girdiği psikolojik haldir. Bu sınırlanma halinden duyulan rahatsızlıklar ve bu rahatsızlıklara karşı inşa edilen savunmalar neticesinde nevrotik insan ve dahası nevrotik toplum oluşmaktadır. Bu noktada birey itaat ederek toplumla “uyumlu” hayatı nevrotik karaktere bürünme pahasına kabul etmek durumundadır.

Aslında bu nevrotik hal, psikolojik gelişim basamakları açısından ileri bir düzey addedilmektedir. Bu ileri aşama, bebeğin öncelikle sadece kendi varlığı, benliği, hazzı ile meşgul olması aşamasından Baba’nın varlığının farkındalığı ile bir sonraki gelişim evresine geçmesi ve kendi ile dış dünya arasında –gerilimli de olsa- bir denge kurması halidir. Kişinin psikolojik gelişimine değindiğimiz bu satırlar toplumun psikolojik gelişimine de aynıyla karşılık gelmektedir. Toplamlar da uzun süre otoritelerin sınırlamaları neticesinde nevrotik karakterler arz etmiş ve mensupları olan bireyler de bu toplumsal karaktere uygun davranışlar sergilemiştir. Ancak günümüzde Horney’in “nevrotik kişilikleri” hürmetle elleri öpülecek büyükler haline gelmiştir, tabii “Ben Nesli” lütfedip böyle bir hürmet gösterme tenezzülünde bulunursa.

Psikolog Jean M. Twenge’nin kitabıyla ünlenen

“ben nesli” ifadesi yeni bir çağın yeni insanını tanımlamaktadır. Herhangi bir dinin, kültürün, toplumsal değerın ya da baskının tanımlamasına, sınırlamasına, onu “kategorize etme”sine tahammülü olmayan bu nesil açıkça narsisistik bir psikolojik örgütlenme hali göstermektedir. İlk olarak Freud tarafından tanımlanan narsisizmin ne olduğuna bakmak için kavrama ismini veren mitolojik kahraman Narkissos’un hikâyesini hatırlamakta fayda vardır.

Peri kızı Ekho’nun aşkına karşılık vermeyerek ölüme sebep olan ve Tanrıları kızdıran avcı Narkissos, bir gün susamış ve bitkin bir şekilde bir nehir kenarına gelir. Buradan su içmek için eğildiğinde, sudan yansıyan kendi yüzü ve vücudunun güzelliğini görür. O da daha önce fark edemediği bu güzelliğe karşısında adeta büyülenir. Yerinden kalkamaz, kendine âşık olmuştur. O ana dek kimseyi sevmeyişi kadar, sevmiştir kendi görüntüsünü. O şekilde orada ne su içebilir, ne de yemek yiyebilir, aynı Ekho gibi Narkissos da günden güne erimeye başlar ve orada sadece kendini seyrederek ömrünü tüketir. [7]

Sudaki yansımasına hayran olan kahramanın isminden yola çıkan Freud, insanın kendi benliğine olan hayranlığı durumunu narsisizm olarak tanımlamıştır. Her insanda belirli bir ölçüde var olduğu kabul edilen bu “benlik sevgisi”nin ölçüsü kaçtığına bir bozukluğa (psikolojik hastalığa) dönüştüğü kabul edilmektedir. Nevrotik birey başkalarını gözetlediği, nevroitik toplum da birbirini kollayıp gözetlediği ve denetlediği için topluluk açısından daha yaşanabilir bir hayat sunarken, narsisist bireylerin oluşturduğu topluluk kendinden başka bir merkez/otorite/değer kabul etmediği için daha bozuk ve birlikte yaşaması zor bir toplumsal zemin sunmaktadır.

Kişiliğimizin istesek de istemesek de var olan narsisistik yönü, içine düştüğümüz benlik ile yaşamı idame ettirmek için asgari olarak gerekli miktardan Tanrı hezeyanına kadar uzanan bir skalada yer almaktadır. Narsisizmimizi artıran unsurlar arasında “özgüven”li bir nesil yetiştirme politikalarının yanında sıklıkla televizyonda, sinemada ya da diğer geleneksel medyada gösterilen ışıltılı hayatlara olan özentiden bahsedilmiştir.

Peki, narsisizmin dahası ne olabilir? 2000’li yıllardan itibaren gündemimize giren “sosyal medya” araçlarının narsisizmimize etkisini Time dergisinin 2013 Mayıs sayısının kapağı özetlemektedir: [8] “Ben Ben Ben Nesli”. Narsisizmde dolayısıyla psikolojik olgunluk düzeyinde yaşanan bu ağır “gerileme”nin yaşandığı bu “ilerleme” çağında dijital araçların eşlik ettiği bu hale daha ayrıntılı göz atmak herhalde faydalı olacaktır.

Sosya Medya, Dijital Benlikler ve Narsisizm

Çeşit çeşit dijital cihazların etrafımızı sardığı bir çağda, hepimizin bir şekilde sahip olduğu sosyal medya araçları buralarda kendi benliğimizin ötesinde dijital benliklerin kurgulanmasını gerekli kılmıştır. Bu kurgusal benlikler narsisistik döneme geçişin hem nedeni hem de sonucu olarak sürecin kısır bir döngü içerisinde yoğunlaşarak devam etmesine sebep olmaktadır. Hâlihazırda “narsisist” olan benliklerin kendi “imajları”nı esas alarak oluşturdukları sanal benlikleri yoluyla katmerlenmiş hale gelen narsisizmleri, benlik sevgisi skalasında kabul edilebilir, birlikte yaşanılabilir seviyelerden -epigrafdaki kurgusal diyalogda karikatürize edilerek gösterildiği gibi- Tanrı hezeyanı seviyesine doğru seyretmektedir. [9]

Narsisistik çağın eseri olan “Dijital benlik nesli” kendisinin ilgisinin, bilgisinin, otoritesinin ne olduğu gibi hususları göz ardı ederek, önce bir miktar kafa yorma ihtiyacı duymaksızın her konuya “bana göre, bence” diyerek başlayıp bir açıklama getirmekten imtina etmemektedir. Yediği, içtiği, gezdiği yerler gibi herkesi ilgilendiren (!) konuların yanında gündemdeki çevre kirliliği, bilimsel gelişmeler, taciz/tecavüz, yolsuzluk vb. bir meselenin kendisi ile olan ilgisine bakmadan mevzu bahis konuya yönelik -muhakkak var olan- hassasiyetini/yorumunu/görüşünü paylaşmadan edememektedir.

Ergenliğin erken başladığı ancak hiç bitmediği bu ileri dijital narsisizm toplumunda meseleler, hesaplaşmalar dijital dünyaya taşınmaktadır. Sosyal “âlemde” (acaba İslam geleneğinde bahsedilen 18 bin âlem bu âlemi de içeriyor muydu diye sormadan geçemeyeceğiz) herkesin birbirine yaptığı “atarlar” “giderler” bu bitmeyen ergenliğin göstergesi sayılabilir. Bu ergenlik dalgasının toplumu nasıl sardığını göstermek için bir örnek yeterli olacaktır. Ülkemizin yanlışlıkla ürettiği nadide “filozoflarından” birinin “19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı” tweetinin lise tarih kitaplarında görmeye alıştığımız “hanedanın güttüğü reaya... ileri görüşlü önder” gibi ergence bir üslupla yazılmış olması, kendisine tepki gösteren yani “atarlanan İslamcı gençler”e büyük bir alçakgönüllülükle “sadece bilgisiz ve densiz” olduklarını hatırlatma lütfunda bulunması, bu derece “büyük tefekkür insanları”nın bile bu dijital narsisizm girdabında sürüklendiğini göstermektedir. [10]

Narsisist kişiliklerin bir diğer önemli özelliği olan kendini dışardan onay alarak sürdürme, abartılı derecede başkalarının gözündeki kendiy-

le ilgili olma hali dijital benliğin en hayati varlık sahasıdır. Neredeyse tamamen başkalarının görmesi için inşa edilen bu benlik, var olduğu “âlemde” gördüğü teveccühe göre değer kazanmaktadır. Böylece takipçi sayısına, aldığı “like” çokluğuna ve yorumlara göre değeri artmakta veya azalmakta olan bu kurgu, sahip olduğu narsistik kırılma ile kendisine dair köklü bir sorgulamaya, eleştiriye de tabii ki kapalıdır. Çünkü o ne yapıyorsa “kendisi için yapmaktadır”, bu bizi “hiç ilgilendirmemektedir” ve onun “kişisel tercihleri”ni sorgulama yetkisine sahip bir varlık/otorite bulunmamaktadır.

Sonuç

Bu makalede insanın hakikatle olan ilişkisi, sosyal medya araçlarının oluşturduğu sanal âlemde inşa edilen “dijital benlik”ler üzerinden sorgulanmaya çalışılmıştır. Bu benliklerin bir arada toplum olarak yaşamayı zorlaştıracak derecede ileri düzeyde narsistik bir karakter arz ettiği ortaya konulmuştur.

Tarihi süreçte “Söz”ün düşüşü ile imajın güç kazanması, insanın muhatabı olduğu Söz/Hakikat’le olan bağının zayıflamasıyla ve nihayetinde çağımızda beliren imaj-insanın aslı olmayan bir kopya olarak dijital âlemde kendini göstermesiyle sonuçlanmıştır. Sanal olanın her alanı kuşattığı bu çağda insanın benlik algısı ciddi bir değişime uğramıştır. Kutsanan bir teknolojik ilerleme söyleminin etrafı sardığı dünyamızda konu bireylerin hakikatle ilişkisi ya da psikolojik olgunluğu olduğunda devasa bir “gerileme”nin yaşandığı gözlenmektedir. Psikolojik manada gelişmemiş, geri bir benlik olan bu “dijital benlik” açıkça Tanrı hezeyanına doğru seyreden narsistik bir kurgudur. Çünkü bu “varlık” bireyin kendi eliyle oluşturduğu imajlar toplamından oluşmuş ve bu toplamın başkalarının gözündeki değerine ve ilgisine göre kıymet kazanmıştır. Ayrıca sahici benlikle/gerçeklikle irtibatını koparması yetmemiş, sonrasında sahici olanın yerini almış ve arkasının bomboş hale geldiğini gizleme ve unutturma mahareti de göstermiştir. Bu benliğin zemini, insanlığın büyük günahlarından birisi olan “gerçeği gizleme” üzerine kurulmaktadır.

Faydalanılan Kaynaklar:

- Jean M. Twenge, Ben Nesli, Kaknüs Yayınları, 2018.
- Jean M. Twenge , W. Keith Campbell, Asrın Vebası:Narsisizm İleti, Kaknüs Yayınları, 2010.

- Jacques Ellul, Sözün Düşüşü, (Çev. Hüsamet-tin Arslan), Paradigma Yayınları, 2012.
- Jean Baudrillard, Simülakrlar ve Simülasyon, Doğu-Batı Yayınları, 2016.
- Karen Horney, Çağımızın Nevrotik Kişiliği, Doruk Yayınları, 2008.

Cemal Atabaş – Kings College London’da Tarih alanında post-doktora yapıyor

Alican Erdem – Birmingham Üniversitesi’nde Raylı Sistemler alanında doktora yapıyor

Safa Kemal Kaptan – Manchester Üniversitesi’nde Psikoloji alanında doktora yapıyor

[1] Jacques Ellul, Sözün Düşüşü, (Çev. Hüsamet-tin Arslan), Paradigma Yayınları, 2012.

[2] <https://sahneleme.incil.info/>, (25.01.2020 tarihinde erişildi).

[3] Jean Baudrillard, Simülakrlar ve Simülasyon, Doğu-Batı Yayınları, 2016.

[4] “Hani rabbın meleklere, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti.” (Bakara, 30), <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/37/30-ayet-tefsiri> [25.01.2020 tarihinde erişildi].

[5] İslam geleneğinde “kâfir” ifadesinin kelime anlamı olarak “örtme” fiili ile ilişkisi ve “kafir”in istilah olarak “gerçeği gizleyen” anlamına geldiği hatırlanmalıdır. Bu durumda “kâfir”in olumsuzlanmasının sebebi kendi aslı olan gerçekliği yansıtan bir kopya olmak yerine bunu örtmesi ve gizlemesidir. Kâfirle mücadelenin temel meşruyet zemini de bu gerçekliği örtüyor olma halidir.

[6] İmaj-insan her ne kadar kendinde büyük bir egemenlik, faillik vehmetse de kendi yaşadığı imajlar evreninde çoğunlukla bir ‘gegenstand’ konumundadır. Almanca’da ‘nesne’ anlamına gelen ‘gegenstand’ etimolojik olarak ‘karşıda duran’ anlamına gelmektedir. Simuklarum çağında insan imajların karşısında duran nesne durumuna düşmüştür. Ekran karşısında duran bir insanın hali bu durumu güzel yansıtmaktadır.

[7] <https://tr.wikipedia.org/wiki/Narkissos> (25.01.2020 tarihinde erişildi).

[8] <https://time.com/247/millennials-the-me-me-me-generation/> (03.01.2020 tarihinde erişildi).

[9] Nitekim İslam geleneğinden “kendisiyle gurur duyduğunu” açıkça ilan edebilecek tek varlığın Allah olduğu kabulü burada hatırlanmalıdır. İnsanlar için ağır bir kusur kabul edilen “kibir” Allah’ın güzel isimlerinden birisi “el-Mütekebbir” olarak karşımızdadır.

[10] <https://www.independentturkish.com/node/33676/haber/d%C3%BCcane-c%C3%BCndio%C4%9Flun-dan-atarlanan-islamc%C4%B1-gen%C3%A7lere-atat%C3%BCrk%C3%BC-bir-kez-daha-rahmetle> (03.01.2020 tarihinde erişildi).

Sosyal Medya Fıkhi

Muhammed Bedrettin Toprak

Son çeyrek asrın üzerinde bir hayalet dolaşıyor: Yeni medya hayaleti. Bu hayalet, kimine maddi kurtuluş vaat ediyor, kimini manevi yok oluşla tehdit ediyor. Büyüklerin evlatlarını ellerinden alabiliyor, küçüklerin ise geleceklerini.

Hem vaatkâr hem tehditkâr tavrı, yeni medyayı hem korkulan hem de peşinden sürüklenen bir heyula halinde üzerimizde dolaştırıyor.

Genelde yeni medya, özelde sosyal medya dünyada olduğu gibi Türkiye’de de en çok konuşulan konular arasında. Dünyada 2000’lerin hemen başından beri yerleşik bir disiplin/ araştırma sahası olarak çalışılan yeni medya alanının önemi, ülkemizde biraz geç fark edildi. Henüz esashı araştırmalardan uzak olan bu alanda yapılan analizler ve yorumlar genelde bireysel tecrübe ve gözlemlerin ürünü. Son birkaç yılda etki alanının genişlemesi, kullanım ve bağımlılık yaşının düşmesi, ciddi bir gelir kaynağı olması, toplumsal hareketlere yön vermesi, adalet arama/ses duyurma mecrası hâlini alması gibi fonksiyonları bu haklı popülerliği pekiştirdi. ‘Bırak şu telefonu’cu annelerimiz instagram fenomeni; ‘çocuklar sosyal medyada zaman kaybetmeyin’ci hocalar twitter etkileşimcisi oldular çoktan.

Geleceği sosyal medyada görenler, bu platformların imkânlarından faydalanmaya çalışıyorlar. Sosyal medyayı çağımızın sorunu/hastalığı olarak gören taraf ise, bu mecraların olumsuz etkilerinden korunma yahut bu platformları daha faydalı hale getirme çabası içindeler. Öte yandan, Müslüman camiada internet/sosyal medya fıkhi belirleme gayretleri var. Karşısında durmanın mümkün olmadığı anlaşıldığından beri, internette üretilen içeriklerin ıslahı ve ihyası gündemde. Çünkü önceden birkaç hamasi itiraz veya engelleme ile uzak durabileceğimizi sandığımız sosyal medya, artık

hayatlarımızın başköşesine oturmuş durumda ve biz bu kalıcı misafiri tanımak, anlamak, anlamlandırmak ve birlikte yaşama hukukunu tesis etmek durumundayız.

Fıkhi Olmayan Her Şey Buharlaşıyor

Fıkhi, kişinin kendi lehinde ve aleyhinde olanları (hak ve sorumluluklarını) bilmesi veya amelilerin şer’i hükümlerini bilmeye yarayan ilim dalı olduğuna göre, annemizden, hocamızdan, hatta eşimizden daha çok alış-veriş içinde olmak suretiyle amel kümемizin en büyük elemanı olan bu platformların fıkhi da bilmeli miyiz? İnanan bireyler için cevap elbette evet. Peki nasıl olacak bu anlama, anlamlandırma ve hukuki çerçeveye oturtma ameliyesi? Sosyal medyanın haramları, mübahları ve helallerini nasıl belirleyeceğiz? Bu dünyanın kendisi hakkında sorular sormadan, üretilen içeriğin ‘İslamiliğine’ göre hüküm vermek yeterli olacak mı? Tüm bu sorulara tatmin edici cevaplar verebilmek, bir sosyal medya ilmi hali veya fıkhi tesis edebilmek için öncelikle bu dünyanın ben tanımını, imkânlarını, sınırlarını, mevcut durumunu ve gidişatını iyi analiz etmek gerekir. Klasik tabirle, efradını cami ağıyarını mâni bir sosyal medya tanımı yapmak, politika üretimi için atılacak ilk adım olmalı.

Bir Büyük Devrimin Anatomisi

Sosyal medya konusunda klişelerden sıyrılıp yeni şeylerden bahsetme vakti geldi. Telefonun esir aldığı insan temalı görseller vakıayı tespit için yeterli

gelmiyor artık. Bu yeni dünyayı, bu büyük devrimi, bu yeni bilgi kaynağını soğukkanlılıkla tanımak gerekiyor. Kiminle dövüştüğünü bilmek, her dayak yiyenin hakkıdır sonuçta, en azından çarpan arabanın plakasını almak.

Türkiye, dünyada internet kullanımında Kuzey Amerika (%95) ve Kıta Avrupası'nın (%94) ardından 3. sırada geliyor (%88). [1] 82 milyonun içerisinden bebek ve yaşlı nüfusu çıkarınca neredeyse nüfusun tamamı internet kullanıyor demektir bu. Günde ortalama 7 saat 15 dakika harcadığımız internette, bu sürenin 4 saatini sosyal medyada geçiriyoruz. Sosyal medya kullanıcı sayımız ise oldukça yüksek: 52 milyon. Başka bir deyişle 15-65 yaş arası nüfusun tamamına yakını whatsapp, youtube, facebook, twitter veya instagram uygulamalarından en az birini kullanıyor. Bilgi ve eğitim aracı olarak sosyal medya, kullanım yoğunluğu ve etkisi itibariyle okul ve ailenin önünde ilk sırada yer alıyor.

Sosyal medya kullanım tarzları incelendiğinde ortaya 3 farklı profil çıkıyor:

1. Sıradan Kullanıcı (Casual Users): Sosyal medyanın %85'ini oluşturan bu grup, pasif katılımcı olarak yer aldığı platformlarla içerik tüketen zümreyi oluşturuyor. Satın alan, ikna edilen ve etkilenmeye çalışılan bu grup, sosyal medya piyasasının müşterileri aynı zamanda.

2. Aktif Kullanıcı (Active Users): Youtuber veya Influencer olarak tanımlanan bu grup, sosyal medyada içerik üreten, belirleyici, satmaya veya ikna etmeyen çalışanlardan oluşuyor. %10'un temsil ettiği bu grup, genelde 'trend'leri belirliyor, algıları, doğruları, yanlışları, iyileri ve kötülerini belirliyor.

3. Kanaat Önderleri (Celebrities): %5'lik kesimi oluşturan bu grup ise içerik üretmez, belirlenmiş içerikte veya iki olay arasında taraf seçer. Sanatçılar, sporcular, politikacılar veya public figure olarak adlandırılan bu küçük fakat etkisi çok büyük grubun tutumu, %85'in yöneleceği tarafı belirler.

Başka bir deyişle, %10'luk bir grubun, milyonları bir fikre ikna edebildiği, bir ürünü pazarlayabildiği, politikayı, hukuku ve ülke gündemini etkileyebildiği bir mecra sosyal medya. Yani, yönlendirme, ikna etme ve etkileme üzerine kurulu bir dünya burası.

Ortalama yaştan 31,6 olduğu ülkemizde sosyal medya kullanıcıların %55'i 18 ila 34 yaş arasında. Youtube'da video seyretme yaşı 2, kanal açıp yayın

yapma yaşı ise 8. Bir ilkokulda yapılan araştırmada öğrencilerin %68'inin hayalinin youtuber olmak olduğunu görüyoruz. [2] Rol model olarak ise öğrencilerin tamamı fenomenleri tercih ediyor, aileden veya hocaları arasından tercih yapan yok. Eğitimin amacının iş bulmak/para kazanmaya evrildiği sistemde 5 milyar \$ değere ulaşmış bir piyasada kendine yer kapmak isteyen bir genci ne kadar suçlayabiliriz? Peki diğer temel meseleler, özü itibariyle inanç dünyamızla ne kadar örtüşüyor ki biz, bazı format değişiklikleriyle sorunları çözeceğimizi düşünüyoruz?

Gerçekten Gerçekliğe İhtiyacımız Var mı?

İyi niyetli bir kanaat önderi sosyal medya kullananlara tavsiyelerini sıralarken bencillikten, aşırılıktan ve gösteriştan uzak durmalarını nasihat ediyordu. Oysa sosyal medyada benlik, tüketebildiğin ve bunu gösterebildiğin kadarıyla tanımlanıyor.

Paylaşım yaparken sözün doğruluğunu araştırmadan paylaşmayın diyoruz. Oysa araştırmalar, sosyal medyada en hızlı yayılan haberin, ön yargılarımızla uyuşan olumsuz haber olduğunu gösteriyor. [3] Asılsız bir skandal binlerce retweet alırken, düzeltme haberi hiç ilgi çekmiyor. Yani bu mecra, hakikatle değil, sözün şehvetiyle var olan bir mecra zaten.

Başka bir yerde, devletin veya kurumların sosyal medya hesapları açıp yapacağı yayınlarla bu mecra olmasa tavsiye ediliyor. Oysa insanlar – özellikle gençler- sosyal medyayı aile ve devlet gibi büyük anlam çerçevelerinin olmaması nedeniyle tercih ediyor. Özgürlük vaadi onları cezbediyor. Ayrıca asıl etkiyi yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya doğru hareketler yapıyor. Bu da 'kurumsal hesap problemi' dediğimiz sorunu doğuruyor, milyonlar harcanmış prodüksiyonların, ofislerin ve projelerin birkaç bağımsız profil kadar etki yapamaması sorunsalını.

Başka bir yorumda, 'Aleyna Tilki saçma bir twit atıyor 10k beğeni alıyor, biz hakikati paylaşıyoruz kimse umursamıyor, bu yüzden bu mecra önemsiz' serzenişi duyuluyor. Oysa şu soruyu sormak gerekiyor bu noktada: İnsanların hakikate ihtiyacı var mı? Sosyal medya özelinde bu sorunun cevabı, hayır. Çünkü burası öğretmeden çok etkilemenin, düşündürmeden çok oyalamanın mecrası.

Bu platformlarda zarf da önemli mazruf da. Yani ne söylediğiniz kadar nasıl söylediğiniz de kritik. Kimi zaman verdiğiniz bilginin talep görmemesi, alıcı hatası değil pazarlama başarısızlığı

olabiliyor. Ayrıca bütün sosyal medya platformlarını aynı görüp bunun üzerinden değerlendirme yapmak da gerçeği ıskalamak demek. Her birinde ayrı ayrı muktezâ-i hâle uygun davranış gerekiyor. Söz gelimi, instagram, ifşa hastalığını körüklerken, twitter iftira ve istihza hasletlerini tetikliyor. Bu yüzden bir reçete teklif edilecekse, önce hastalıklar iyi tanımlanmalı. [4]

Hâsılı, temel dinamiklerini, akaidini ve makasını bilmediğimiz sürece, sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanmak imkânsız. Peki, tablo bu kadar karanlık mı? Bence hayır. Hatta aksine bu platformlar büyük kitlelere düşük maliyetle ulaşma imkânı sunan, bununla beraber mutlak doğruları olmayıp yönlendirilen doğruları olan mecralar. Bu anlamda iyi analiz edilir, suretler kadar asıllarıyla düşünülüp hüküm verilirse büyük bir potansiyeli de içinde barındırıyor.

Nasihat Uyarır, Gerçeklik Çarpar

Sosyal medya ünlüleri içinde seviyesiz, bayağı, düşük zekâlı ve ahlaksız olan ‘fenomenler’den önemli bir kısmının duruş sahibi veya dindar gençler tarafından takip edildiğini biliyoruz. Bununla beraber, müstehcen içerikleri veya sapkın tipleri takip etmenin psikolojik, sosyal ve manevi tahribatını anlatıp duruyor uzmanlar. Bunlar bir noktaya kadar işe yarıyor olabilir, göz zinası uyarısı bazı gençleri ikna edebilir. Fakat bu noktada sosyal medya gerçekliğini yüzlere çarpmak en sağlıklı yöntem bence. Örneğin, ‘eğlencesine’ takip ettiğiniz ve zararsız bir sanallıkta olduğunu düşündüğünüz bir eşcinseli aslında fonladığınızı bilmenin sarsıcılığı gibi. Çünkü sosyal medyada, insanlar etkileşim aldıkça para kazanıyor, para kazandıkça da yayın yapmaya devam ediyorlar. Yani birini öylesine takip etmek, onu öylesine takip etmekten ibaret değil, onun yaptığı ahlaksızlığa sponsor olmak demek. Yani göz zinası değil, bizzat zina-ya maddi destek sağlamak. Meseleleri bu yönden anlatmak hem ikna ediciliği bakımından, efradı ve ağıyla anlamak ise etkin politika yapımı bakımından daha işe yarar olacaktır.

Muhammed Bedrettin Toprak – Marmara Üniversitesinde İktisat doktorası yapıyor.

[1] Wearesocial, Global Digital Report 2019. Paragrafta yer alan verilerin tamamı ilgili araştırmadan alınmıştır.

[2] Ergen, Yunus, Popüler Kültür, İnsan ve Toplum Dergisi, 2019, 9.

[3] Serdar Kuzuloğlu, NTV, Başka Bir Kafa, 20.09.2018. Bu bölümde Kuzuloğlu’nun görüşlerinden çokça faydalandım, hassaten teşekkürü borç bilirim.

[4] Paragraftaki katkıları için Selim Yaman’a teşekkür ederim.

EVERYWHERE I GO...

...THEY KNOW IT'S ME.

Sosyal Medyada İkna ve Manipülasyon

veya

Cambridge Analytica

Ahmet Utku Akbıyık
Mustafa Saraç

ABD başkanı Trump'ın 2016 yılı seçim çalışmaları sırasında sosyal medyayı kullanması çokça tartışmalara sebep oldu. Rusya'nın sosyal medya üzerinden seçimlere müdahil olduğu ve seçmenlerin spekülative haberler ile manipüle edildiği iddiaları, demokratik mekanizmaların nasıl işleyeceği hakkında yeni sorular açığa çıkardı. Ülkemizde de mülteciler hakkında belli aralıklarla yayılan yalan haberler; toplumun görüşlerini, tepkilerini hatta oy verme davranışlarını belli düzeyde etkilemekte. Bu sebeple; gazeteler, mitingler, sosyal medya paylaşımları, reklamlar vb. diğer tarafta bilgi akışı sağlayan araçlar üzerine tekrar düşünmek elzem. Bir insan konuşmanın sonunda ötekinin eylem ve hareketlerinde değişikliğe sebep oluyor ise bu durum ne zaman ikna etmektir, ne zaman manipüle etmektir?

Manipülasyon ve ikna temelde benzer eylemler olup aktörlerin durumuna göre farklı bir şekilde tanımladığımız olgulardır. Bizler ikna veya manipüle edilenin son durumuna göre iki aktör arasındaki iletişimi, subjektif olarak, ikna ya da manipülasyon olarak tanımlarız. Tarafların niyeti, rasyonellik seviyesi, rızası hakkındaki varsayımlarımız iletişimi tanımlarken kullandığımız öncüllerdendir.

Taraflar arasındaki bilgi aktarımı nasıl gerçekleşir?

Bilgi aktarım şeklini doğru tanımlamak için önce bir aktörden ikinci aktöre bilgi akışını iyi ifade etmek gerekir. Görüneni tanımlayabilirsek, görünmeyip de fikir yürüttüğümüz noktaları da fark edebiliriz. Diyelim ki karşı tarafı ikna etmeye çalışan bir anlatıcı var. Aklında kurguladığı olaylar silsilesinin tutarlılığını karşı tarafa iletmeye çalışıyor. Karşı taraf farklı durumlarda pasif alıcı olabilir veya o konuda bilgi sahibi olup karşılık verebilir. Her türlü bilgi aktarımında bilgiyi tuttuğunu iddia eden kişi, hiyerarşik olarak yukarıdan bilgiyi karşı taraftakine sunar ve muhatabı ya kabul eder ya reddeder. Dinleyenin reddedişi yeteri kadar kuvvetli olduğunda ilişkiyi tersine çevirip bu sefer kendisi anlatıcıyı ikna etmeye çalışabilir. Bu ideal senaryoda münakaşanın sonunda argümanlar rasyonel bir şekilde sıralandığında iki taraftan birinin diğerine ikna olacağı varsayılır. Peki, bu tarz bir bilgi aktarımındaki kısıtlamalar nelerdir?

Her türlü bilgi aktarımında kişi, gerek kelime seçimleri ile gerekse olaylardaki detaylara verdiği önem sırası ile bazı bilgileri diğerlerinin önüne koyar. Bir olayın tüm ayrıntıları ile ifade edilmesi güç olduğu için kişi sadece önemli gördüğü kısımları aktarmakla yetinir. Herhangi

bir çatışmada tarafları "işgalci", "terörist", "özgürlük savaşçısı" gibi kelimelerden hangisi ile tanımladığınız hem o olayda kimi haklı gördüğünüz hem de sizin bakış açınız ile ilgili ipuçları taşır. Anlatıcının olayı ele aldığı açının doğası gereği hiçbir bilgi aktarımı beraberinde getirdiği kısıtlamalardan münezzehe değildir. Bu sebeple, her bilgi paylaşımı doğrunun belli bir parçasını içerir. Bilgi transferi sırasında mutlak doğru peşinde koşmak faydadan ziyade belli ön yargıların otoriterliği ile sonuçlanabilir.

Bununla beraber anlatıcının kasıtlı olarak bazı bilgileri gizleme ve önemsemediği bilgilere odaklanma ihtimali de vardır. Terörden bahsederken sadece belli bir dini gruba mensup insanlardan örnekler verip diğerlerini yok saymak gibi. Tartışmada argümanlarını sunan kişinin amacı kendi iddiasının doğru ve mantıksal olduğuna karşısındakini inandırmaktır. Tartışmacının çeşitli amaçlar doğrultusunda kandırma ya da karşısındakinin davranışlarını etkileme gibi gizli bir gündeme sahip olması tartışmanın manipüle edilmesine yol açar.

Ne var ki, kişinin niyetini test etmek çoğu durumda mümkün değildir. Herhangi bir tartışma karşılıklı paylaşımlar üzerinden devam eder. Verilen argüman dışındaki ihtimallerin kanıtlanamayacağı farkındalığı ile sürer.

Karşı Tarafın Rasyonelliği Varsayımı

Bir seçimi kazanan taraf insanları ikna ettiğini iddia ederken, aynı taraf seçimi kaybettiğinde insanların başkaları tarafından manipüle edildiğini ifade eder. Her iki önerme de bilgiyi alan tarafın rasyonel olup olmadığına dayandığı ve ispatı mümkün olmadığı için doğruluğu bilinemez.

Eğer kişi karşı tarafın rasyonel olmadığını varsayıyorsa karşısındakini inandırmak için argümanlarını sadece rasyonel bir temelden sunmaz, duygusal içerikler ile destekleyerek mesajını iletebilir. Bu noktada aklımıza gelen soru ise şudur: kişinin mantıksal bir ispattan ziyade duygularına hitap edilerek yönlendirilmesi manipülasyon olarak kabul edilmeli midir?

Bilgi aktarımı sonucunda fikri değişimin aklını ne kadar kullandığı hiçbir zaman tartışma konusu olmamalıdır. Bu konudaki herhangi bir görüş ispatlanamayacak iddialar içerir. Bu sebeple, herhangi bir tartışma iki tarafın da rasyonel olduğu varsayımı ile başlar.

Yanlı Bilgi ve Spekülasyon Ayrımı

İkna ve manipülasyon ayrımında niyetten sonra gelen diğer bir öncül sunulan argümanların doğruluğu mese-

lesidir. Manipülasyonun çoğunlukla negatif anlamda kullanılmasının sebeplerinden biri karşı tarafı yönlendirmek isteyen kişinin kendi fikrini kabul ettirme uğruna uyguladığı yöntemler arasında ahlaki kabul edilmeyecek davranışların bulunma ihtimalidir. Daha önce tanımladığımız üzere argümanlarını sunan kişinin amacı kendi iddiasının doğru ve mantıksal olduğunu karşı tarafa kabul ettirmektir. Amacına ulaşırken kullandığı argümanların doğruluğu da ikna ve manipülasyon ayırımını belirlemede önemlidir.

Manipülasyon sırasında yalan haber kullanılması herkesin karşı çıktığı bir tarzdır. Ne var ki gelecek hakkında fikir yürütmek, iddialarda bulunmak yalan haber konseptinden çıkmaktadır. Bir aday seçildiğinde ekonominin bozulacağını iddia etmek bir tahmindir ve gelecek ile alakalıdır. Gelecek ile ilgili spekülasyon bir bilgi yalan değildir ve insanları yönlendirmekte kullanılmaktadır.

Tarafların Masaya Oturma Rızası

Her gün her an yönlendirmelere maruz kalıyoruz. Sosyal medya reklamları, şirketlerin satış stratejileri gereği reklam kampanyaları, politikacılar ve daha niceleri bizleri bazı davranışları ve bazı fikirleri sahiplenmemiz konusunda yönlendiriyor. Bu olay çoğunlukla bizlerin rızası üzerine gerçekleşmiyor. Toplumsal yaşamın bir parçası olarak kanıksıyoruz.

Bu bahsettiğimiz durum ikna-manipülasyon tartışmasının bir başka yönü olarak karşı tarafın tartışma masasına oturmaya razı olup/olmadığı meselesini düşünmemize neden oluyor. Rıza meselesini irdelemek için “Cambridge Analytica” davası biçilmiş bir kaftan. İddiaya göre 2016 seçimleri öncesi kampanya döneminde Başkan Trump ve ekibi, “Cambridge Analytica” şirketi ile çalıştı ve seçmenlerin Donald Trump lehine oy vermesi için onları yönlendirdi. “The Great Hack” [1] belgeselinde gördüğümüz üzere şirket, belli sayıda insanı belli kategorilere göre sınıflandırdı ve onlara özel reklamlar ve spekülasyon görsel/haberler göstermek suretiyle bu grubun oy verme davranışlarını etkiledi. Kişiler paylaşımlarına, yorumlarına göre sınıflandırılıp ona göre nasıl ikna-manipüle edilecekleri planlandı. Tıpkı bir masada karşıımızdaki insanın giyim kuşamına göre onun anlayacağı dilden derdimizi anlatmaya çalışmamız gibi.

Normal bir tartışmada taraflar tartışmaya girme rızasını kendileri gösterir ve sonucunda fikirlerinin değişmesi ihtimalini de göze alarak bunu yaparlar. Ayrıca, taraflar karşılarındaki tarafın amacının kendi fikirlerini değiş-

tirmek olduğunu bilerek münakaşaya girerler. Sosyal medyada bazı rızalar toplu olarak alınsa da insanların bu rızaları verirken ne kadar bilinçli oldukları tartışma konusudur. Bir önceki başlıktaki gibi bu nokta da alıcının bu platformlara giriş kararını verirken ne kadar bilinçli olduğu tartışmasına gelmektedir.

Regülasyon, Fact-Checking Platformları

Manipülasyonun gündemimizin bu kadar merkezinde olmasının bir başka nedeni de sosyal medyanın günümüzde hayatın her alanını kapsamı durumudur. Sosyal medyada çok fazla bilginin çok hızlı dolaşıma giriyor olması bu bilgilerin doğruluğunu değerlendirme süresinin de uzamasına neden olur. Ayrıca yalan yahut çarpıtılmış bilgiler biz doğru olup olmadığına karar verene kadar amacına çoktan ulaşmış olabilir.

Değerlendirmeyi yapabilme ehliyetine sahip olma/olmama durumu da bu işin bir başka yönü. Konu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız birçok bilgi sosyal medya dolaşımında bizlerin önüne çıkar ve bizleri pasif alıcı durumuna getirir. Bu pasif alıcı olma durumu toplumların fikir ve davranışlarını yönlendirme konusunda bir tehlike oluşturur.

Bu gibi pasif alıcı olma durumundaki olumsuz etkileri azaltmak için ABD’de factcheck.org, truthorfiction.com, Hindistan’da boomlive.in, Polonya’da demagog.org.pl, Türkiye’de ise teyit.org, Doğruluk Payı gibi “fact-checking” platformları kuruldu. Dünya genelinde ise 60 ülkede toplamda 188 tane “fact-checking” platformu bulunuyor. [2] Bunların yanı sıra, Instagram ve Facebook’un kendi

fact-checking sistemleri de bulunuyor. Fakat,

“fact-checking” platformlarının sayısı artış gösterirken 2018 yılında MIT’de yapılan bir araştırma bu noktada ne kadar geride olduğumuzu gözler önüne seriyor: 2006-2017 yılları arasında atılan 126,000’den fazla paylaşımı inceleyen araştırmacılara göre Twitter’da yalan haberler gerçeklere oranla 6 kat daha hızlı yayılıyor. [3]

Türkiye özelinde incelersek mülteciler ve göçmenler hakkındaki asılsız haberlerin sosyal medyada yayılması toplumsal tahrik olaylarını artırıyor. [4] Myanmar’da askerler ve Budist milliyetçiler sosyal medyayı Ro-

hingya Müslümanlarını karalama ve şeytanlaştırma amacıyla kullanarak toplumu yaptıkları zulmün haklı olduğuna ikna (yahut manipüle) etmeye çalışıyor. [5] [6] 2018’de Pittsburgh’da bir sinagoga saldıran kişinin, bir sosyal medya platformundan etkilenecek Yahudilerin göçmenleri ABD’ye getirdiği ve beyazları azınlık haline getirdiğini düşünmesi 11 kişinin hayatını kaybetmesine

neden oldu. [7]

Pasif alıcılık üzerinden uygulanan kitlesel manipülasyona ek olarak, insanların yalan habere maruz kalma sayısı arttıkça onu yaymakta bir beis görmemesi durumu da toplumsal yönlendirme konusundaki tehlikelerden biridir. [8] Hindistan'da Whatsapp üzerinden yayılan haberler sonucunda bazı gruplara yönelik linç olaylarının gerçekleşmesi uygulamanın aynı anda beşten fazla gruba mesaj iletilmemesi gibi bazı önlemler alması ile sonuçlanmıştır. [9]

Bu sistemlerin ne kadar objektif olduğu hakkında ayrı bir tartışma da söz konusu. Daha önce bahsettiğimiz üzere bir vakanın tüm yönleri ile ifade edilmesi mümkün değildir. Bu tür platformların, doğruyu kontrol etmenin tek mercii haline gelmesi, spesifik bir bakış açısının tahakkümüne sebep olabilir. Bahsettiğimiz tehlikelere rağmen bu platformlar vakalar ile aktörlerin söylemlerinin tutarlılığı açısından değerlidir. Bize tüm tutarsızlıkları gösterememesi de zaman içerisinde bazı farklı ifadeleri göz önüne çıkarabilirler.

Sonuç

Bilginin yayılma süreçleri, yukarıda çizilen resim de göz önüne alındığında, mutlak hakikatin taşınmasını imkânsız hale getirmektedir. Anlatıcının bakış açısı meseleyi taraflı kılar. Manipülasyon aslında nötr bir kavramdır. İkna ile manipülasyon arasındaki fark ise dönüp dolaşıp kişilerin niyetlerine, tarafların rasyonellik seviyesine ve yönlendirmenin eyleme dönüşen bir sonucu olması durumunda sonucun yorumuna dayanmaktadır. Bunun dışında her iki durumda da paylaşım şekilleri ve etkileşim benzerdir. Niyet ve rasyonellik seviyesi de net bir şekilde ölçümlenemez.

İki arkadaşın oturup bir şeyler tartışması ile bir alıcının sosyal medyada farklı bilgilere maruz kalması arasındaki fark, bilgi bombardımanına maruz kalma oranıdır. İlkinde sınırlı paylaşım söz konusu iken, ikincisinde saatlerce, günlerce aynı paylaşım ve iddia ile karşılaşabiliriz. Karşıdakini tanımaya çalışma (profilleme) ise her türlü etkileşim için geçerlidir. İki insan oturup tartışırken dahi birbirini gözlemleyip, gerekli profillemeleri yapıp konuşmalarını karşı tarafı ikna-manipüle etme üzerine kurar. Facebook ve Cambridge Analytica'nın da yaptığı bu profillemeyi çok daha detaylı ve iyi şekilde yapıp ikna-manipüle etmek için sunduğu argümanları daha iyi bir şekilde düzenlemekten ibarettir.

Facebook kullanıcılarının bu argümanlara maruz kalma için masaya oturmaya ne kadar razı ve ne kadar bilinçli oldukları sorusu hala önemlidir. Ne var ki bu, dışarıdan gözlemleyen insanların üzerinde fikir yürütmeyecekleri bir meseledir. Facebook kullanan kişi 'terms and conditions' kısmını onaylarken ne kadar bilinçli idi sorusu; o kişi üzerinde tahakküm kuran, o kişinin rasyonelliğini sorgulama hakkını kendinde gören, üzerine fi-

kir yürüttüğü o Facebook kullanıcılarından kendini daha bilinçli varsayan, üstünlük taslayan bir sorgulamaya yol açacaktır.

Bu düzlemde, regülasyonlar bir noktaya kadar fayda sağlasa da kendi iç dinamikleri ve karar mekanizmaları soru işaretleri ile doludur. Regüle edenlerin regüle edilenlerden daha iyi bildiği iddiası spekülatif, doğruluğu veya yanlışlığı kanıtlanamayacak, gelecekteki sonuçlara göre tekrar ve tekrar sonu gelmeyecek şekilde değerlendirilmesi gereken varsayımlardan ibarettir. Kimin daha doğru regüle edeceğinin bilinemeyeceği bu oyunda, kişilerin sosyal medyadan gelen her habere şüphe ile yaklaşması manipüle edilmemek için en doğru yöntemdir. Aksi takdirde; kişinin ne zaman manipüle edildiği, ne zaman ikna edildiği dışarıdan gözlem ile bilinemeyeceğinden herhangi bir kontrol mekanizması, kişinin üzerinden subjektif varsayımlar ile hareket etmekten ve dahi tahakküm kurmaktan öteye gidemeyecektir.

Ahmet Utku Akbıyık – Boston Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi doktora yapıyor.

Mustafa Saraç – Boğaziçi Üniversitesi'nde İşletme Bölümü öğrencisi.

[1] <https://www.netflix.com/title/80117542>

[2] <https://www.poynter.org/fact-checking/2019/number-of-fact-checking-outlets-surges-to-188-in-more-than-60-countries/>

[3] <https://science.sciencemag.org/content/359/6380/1146>

[4] <https://teyit.org/turkiyede-yasayan-suriyelilerle-ilgili-internette-yayilan-22-yanlis-bilgi/>

[5] https://www.fortifyrights.org/downloads/Fortify_Rights_Long_Swords_July_2018.pdf

[6] <https://iwpr.net/global-voices/how-social-media-spurred-myanmar-latest>

[7] <https://www.nytimes.com/2018/10/28/us/gab-robert-bowers-pittsburgh-synagogue-shootings.html>

[8] <https://www.forbes.com/sites/travers-mark/2019/12/04/the-more-we-see-fake-news-the-less-fake-it-becomes/#3104ff2b3950>

[9] <https://www.theguardian.com/technology/2018/jul/20/whatsapp-to-limit-message-forwarding-after-india-mob-lynchings>

Nesiller Arası Genetik-Üstü Aktarım: Sentetik Bir Polimer Olarak Plastikler •

İbrahim Çağrı Kurt

Plastiklere Giriş

Plastik, ucuza üretilen ve kolayca şekil verilebilen hidrokarbon temelli sentetik polimerler için kullanılan umumi bir tabirdir. 19. yüzyılda literatüre giren, lakin 2. Dünya Savaşı'na kadar günlük yaşantımızda pek yer etmemiş olan bu sentetik polimerler, 60 yıllık süre zarfında dünyamızı, içerisindeki bütün hayvan, bitki, böcek ve insanı da teşmil eder surette, bir daha geri dönüşü mümkün olmayacak şekilde etkileyecek ve bozacaktır. Günümüzde plastik, ekseriyetle petrol işlenimi sırasında ortaya gaz halinde zuhur eden yan ürünler olan etilen'in ve propilen'in farklı kimyasal tepkimeler aracılığı ile zincirlenmesi (polimerizasyonu) ile üretilmektedir.

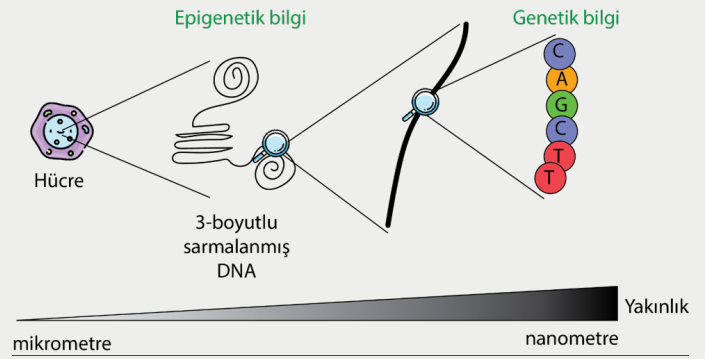
Bu yazıda âdemoğlunun plastiğe bağımlı hale getirilen yaşantısında her yıl 300 milyon ton üzeri plastiğin nasıl üretildiğini, tarihte üretilen ilk plastikten bugüne kadar üretilen bütün plastiklerin çok kuvvetli karbon-karbon bağlarından dolayı doğada yüz yıllar içerisinde bile nasıl çözünemediğini, 8 milyon tondan daha fazla plastiğin her yıl denizlerimize ve okyanuslarımıza nasıl döküldüğünü, 2050 yılına gelindiğinde okyanuslarımızda balık sayısından daha fazla plastik bulunacağını, yüzlerce tür deniz ve hava canlısının bu plastikler dolayısı ile acı içerisinde can verişlerini anlatmayacağız.¹ Bu yazıda hususen, plastiğin, bize ve ekosistemdeki diğer canlı vücutlarına bir nevi zerk yoluyla sebep olduğu biyolojik ve fizyolojik fesatlar; ve bu fesatların gelecek nesillerimize aktarılış yollarının bilimsel tespitlerini ele alacağız. Müteakiben de kendimizi ve çevremizi bu mevzularda ıslah edebilmek adına neler yapabileceğimizden bahsedeceğiz. Bu mesailin derinine inebilmek için kısaca hücre ve üreme biyolojisinden bahsetmeliyiz.

Genetik ve Genetik-Üstü (Epigenetik)

DNA ismi verilen uzun molekül kalıtsal (genetik) bilgiyi taşır ve bütün hücrelerimizde bulunur. Bu genetik bilgi bir ansiklopedi vazifesini ifa eder ve canlının fabrika ayarlarını belirler. Bu DNA ansiklopedisinin muhtevastındaki tariflerin yazıldığı dil 4 harften oluşur: A, G, C ve T. Bu harflerde meydana gelebilecek istenilmeyen değişiklikler (mutasyonlar) tarifleri değiştirerek hastalıklara sebebiyet verebilir. Örneğin, çok yaygın olan kanser

hastalığı vücut hücrelerimizdeki bu harflerin zaman içerisinde kendiliğinden veya sigara gibi kanserojen içerikli maddeler yüzünden değişmesi ile baş gösterir. (vücut ve üreme hücreleri farkı için bkz. Ek A)

Eğer genetik bilginin kaynağı olan DNA'yı 6 milyar boncuktan (harften) oluşan 2 metre uzunluğunda bir tesbih olarak düşünersek, bu tesbihin küçük bir hücre içerisindeki sınırlı hacimde hangi şekilde sarılarak durduğu da genetik-üstü (epigenetik) bilgiyi oluşturacaktır. (Resim 1 ve Ek B) Son olarak, insanlar ve diğer canlılar bu genetik ve genetik-üstü bilgiyi bir nesilden diğerine aktarmak sureti ile çiftleşerek yeni nesilleri oluştururlar. Bu bilgi aktarımında plastiklerin tahrip edici etkilerine değinmeden önce nesiller arası genetik-üstü aktarımına yönelik çağır açıcı çalışmalara değineceğiz. Ardından, canlıların bu aktarım sürecinde plastik kullanımından nasıl etkilendiklerini detaylı olarak inceleyip son olarak, genetik üstü aktarımın sağlıklı bir şekilde seyri için gereken tedbirleri plastik özelinde paylaşacağız.

Resim 1. DNA zincirlerimiz 4 farklı harften meydana gelir (genetik bilgi) ve farklı şekillerde sımsıkı sarılmış bir şekilde hücrelerimizde bulunur (epigenetik bilgi)

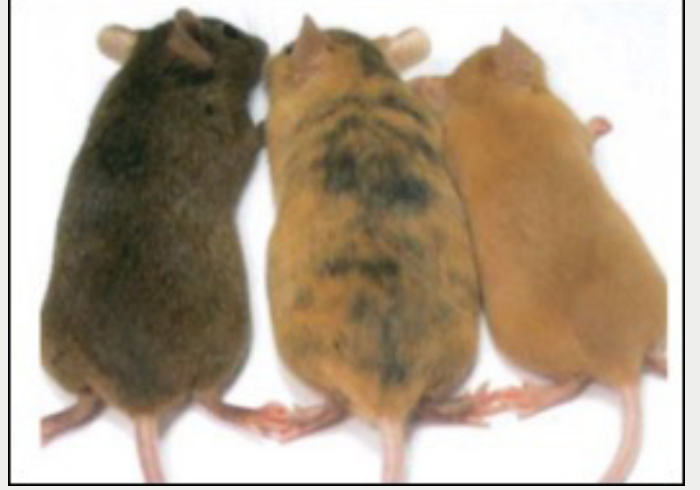
Nesiller Arası Genetik-Üstü (Epigenetik) Kalıtım/Aktarım

Yediklerimiz, içtiklerimiz, soluduklarımız, duyduklarımız ve gördüklerimiz münferit olarak sadece bizi mi etkiler? Sürekli yemeyi tercih ettiğimiz bir yemeğin veya içtiğimiz bir gazlı içeceğin içerisinde bulunan kimyasal (organik veya inorganik) maddeler sadece vücut hücrelerimizle mi tepkimeye girer? Çiğerlerimize çektiğimiz

sigara, elektronik sigara veya nargile dumanı gelecek nesillerimizi etkileyebilir mi? Başımızdan geçen travmatik görsel veya işitsel uyarılar henüz doğmamış çocuklarımızda fizyolojik değişikliklerin müsebbibi olabilir mi?

Bu tıbbi ehemmiyeti haiz suallerin kapsamlı cevapları ilk olarak 1998 yılında Wolff ve arkadaşlarının FASEB dergisinde, akabinde ise Morgan ve arkadaşlarının Nature Genetics dergisinde yayımladıkları şaşırtıcı fare deneylerinden elde edilen araştırma sonuçları ile verildi. Bilim insanları uzunca süre aktarılabilen kalıtsal değişikliklerin sadece harf değişimi, yani genetik bilgi seviyesinde olabileceğine odaklanmışlardı. Babadan gelen sperm ve anneden gelen yumurtanın döllendikten sonra epigenetik bilgiyi tamamen ve geri dönüşü olmayacak bir şekilde sıfırladığı/sildiği düşünülüyordu. Bunun ispatı veya çürütülmesi için farelerdeki tüy rengine karar veren gene bakmak gerekecekti. Farelerde tüyleri sarartan sarı pigmentin üretiminden dolayı olarak sorumlu olan genetik bilgi Agouti isimli bir gende saklıdır. Normal şartlarda DNA'ları neredeyse-aynı olan safkan ebeveynlerin çocuklarının hepsinin DNA'larının ve dolayısı ile tüy renklerinin de aynı olması gerekmektedir. Wolff ve arkadaşları neredeyse-ikiz sayılabilecek kardeş farelerin tüylerinin renklerinin annenin hamileyken tükettiği yemeklerin içeriğine göre değiştiğini gösterdiler.² (Resim 2) Bütün kardeşlerin genetik bilgileri aynı olduğuna göre, kardeşlerin tüy rengini değiştiren şey ne idi? Cevabın genetik-üstü haritadaki değişikliklerde saklı olduğunu detaylı araştırmalar gösterecekti. Bu araştırmalar ile günlük gıdamız içerisinde bulunan B9 vitamini (folik asit) gibi temel maddelerin hamilelik sırasında ceninlerin DNA'larında bulunan harfleri (genetik) değiştirmese bile DNA'ların genetik-üstü haritasını değiştirebilecekleri ortaya konmuş oldu. Bu müthiş çalışma ile annelerin hamilelik sırasında yedikleri, içtikleri ve genel olarak çevrelerinden maruz oldukları uyarıların henüz doğmamış yeni nesil üzerindeki etkisinin araştırıldığı “nesiller arası genetik-üstü kalıtımı/aktarımı” alanının kapısı açılmış oldu. Bu demek oluyordu ki DNA'larımız mutasyona uğramadan da biyolojimizin ve vücutlarımızın değişmesi mümkün idi.

Peki ebeveynlerin hamilelikten önceki yaşantıları da çocukların biyolojisini etkileyebilir miydi? Morgan ve arkadaşları ise farelerde embriyo nakli çalışmaları ile memelilerde hamilelik öncesi genetik-üstü bilginin de nesiller arası aktarılabileceğini gösterdiler.³ Başka bir ifade ile, annelerimizin hem hamilelik öncesi hem de hamilelik esnasında tükettiği ve maruz kaldığı maddeler yeni nesilleri etkileyebiliyordu. 21. yüzyılda mütemadiyen maruz kalınan bu maddelerin en mühimlerinden birisi ise hayatımızın her tarafını işgal eden plastiklerdir. Şimdi, plastik kullanımı ve canlıların maruz kaldığı tahribatı yakından inceleyelim.

Resim 2. Genetik alt yapıları tamamen aynı olan kardeşlerin tüy renkleri annelerinin hamilelik döneminde veya öncesinde tükettiği gıdalarda bulunan folik asit (B9 vitamini) miktarı ile ters orantılı olarak değişmektedir. Kahverengi farenin hamileliği döneminde anne folik asit takviyesi almışken, sarı farenin hamileliği döneminde folik asit yetersizliği mevcuttur.

Etkilerini Nesillerce Aktararak İfsat Edebilen Plastikler

Plastiklerin üretimleri sırasında raf ömürlerini arttırmak, esnekleştirmek, şeffaflaştırmak gibi farklı gayeler ile içerilerine muhtelif katkı maddeleri eklenir. Yapılan araştırmalar, bu katkı maddelerinin içlerinde muhafaza ettikleri gıdalara nüfuz ettiğini -tartışmaya mahal veremeyecek surette- ispat etmiştir. (Detaylı bilgi için bkz. Ek C) Bu araştırmaların ortaya koyduğu gibi, plastik saklama kapları, şişeler, çatallar, bıçaklar, oyuncaklar, biberonlar, streç filmler, ambalajlar, paketlemeler, diş macunları, şampuanlar, plastik çoraplar ve kıyafetler, deodorantlar, kozmetik ürünler ve diğer yollar ile plastik ham maddeleri ve katkı maddeleri direkt olarak tüketilmekte ve vücudumuza sirayet ederek içeride dolaşmaktadır. Daha büyük resme bakacak olursak, her yıl denizlerimize boşaltılan tonlarca plastiğin sebep olduğu zararın, besin zincirinin tüm halkalarını etkilediği kolaylıkla görülebilir: küçük deniz canlılarından karideslere, karideslerden daha büyük balıkların vücutlarına doğru temerküz eden zararlı maddeler, muazzam miktarlara ulaşmaktadır. Benzer şekilde, topraklara gömülen plastik çöplerin içme sularına ve yer altı kaynaklarına karışarak büyük ve küçük baş hayvanların etlerini ve sütlerini de ifsat ettiği görülecektir. Nihayetinde, soframıza gelen gıdalar aracılığı ile de dolaylı yoldan plastik katkı maddelerini süratle tüketiyor olduğumuz sonucuna kolaylıkla varılacaktır. Dünya'nın muhtelif bölgelerinde, farklı insanlardan rastgele alınan idrar ve dışkı tetkiklerinde ortaya çıkan plastik katkı maddeleri ve mikro-plastik bulguları, bu gözlemleri doğrulamaya yetecektir.⁹⁻¹¹

Peki bu katkı maddelerinin bilimsel olarak tespit edilen zararları nelerdir? Örneğin, PVC ham maddesi olan vinil klorür'ün vücuda alınıp işlendikten sonra insan DNA'sına yapışp mutasyonlara sebebiyet vermek sureti

ile karaciğer kanserine yol açtığı bilimsel olarak ispatlanmıştır.12 İçme sularını taşıyan PVC şebeke boru hatları, tenekeler ve oyuncaklarda sıklıkla kullanılan DEHP ve diğer Ftalat katkı maddelerinin ise insan hormon sistemini bozarak sperm kalitesini ve sayısını düşürmek sureti ile erkeklerde kısırlığa, doğum anormalliklerine, insülin direnci geliştirerek şeker hastalığına, meme kanserine, obeziteye, çocuklarda zeka geriliğine, otizme ve dikkat dağınıklığına sebebiyet verdiği raporlanmıştır.13–20 Harvard Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde genetik alanında solucanlar üzerinde çalışmalar yürüten Prof. Monica Colaiácovo plastiklerden geçebilecek çok düşük doz DEHP katkı maddesinin bile sperm ve yumurta üreme hücrelerindeki DNA'lara müdahale ederek döllenmiş embriyoların yanlış sayıda kromozoma sahip olabileceğini göstermiştir ve böylece Down sendromu gibi kalıtsal hastalıkların kaynağında plastik katkı maddelerinin yatabileceğini kanıtlamıştır.21

BPA'nın da DEHP plastik katkı maddesi gibi hormon sistemini tahrif ederek kadın ve erkek üreme sistemlerini bozmak sureti ile kısırlığa ve anormal cenin gelişimine sebebiyet verebildiği gözlemlenmiştir.22 Bunun yanı sıra, hamilelik döneminde içme suyuna karışan BPA'nın yenidoğan kemirgenlerde ciddi kilo artışlarına, adet döngüsü bozukluklarına, ve hormonal dengesizliklere sebebiyet verdiği tespit edilmiştir.23 Aynı zamanda, düşük seviyelerdeki BPA enjeksiyonunun farelerde pankreas hücrelerinin işleyişini bozarak insülin direncine (dolayısı ile şeker hastalığına) yol açtığı keşfedilmiştir.24 En korkutucu gözlemlerden birisi ise, BPA'ya maruz kalan dişi farelerin mezkur Agouti genlerinin epigenetik (genetik-üstü) bilgisinin de tahrif edildiğinin ve bu yüzden yeni nesil farelerin sarı tüylü ve obez doğmasının tespiti olmuştur.25,26 Diğer dehşet verici araştırma ise BPA'ya maruz kalan dişi farelerin 3 nesil boyunca dişi çocuklarının, dişi torunlarının, ve torunlarının dişi çocuklarının da düşük doğurganlık ve yüksek düşük oranları gösterdiğinin keşfidir.27 Bütün bu bilimsel bulguların göz önünde bulundurulması ile, vücudumuza giren plastiklerin ve plastik katkı maddelerinin hem bizi hem de gelecek nesilleri ifsat ettiğini beraberce müşahade etmiş bulunuyoruz.

İslah Edici, Önleyici ve Koruyucu Neler Yapabiliriz?

Öncelikle, bir an önce çöplerimizi geri-dönüştürülebilirler olarak ayırmaya başlamalı ve bu çöpleri yalnızca geri-dönüşüm çöp kutularına atmalıyız. Unutmamalıyız ki, normal çöp kutusuna atılan her bir plastik şişe ile bizler de doğadaki fesadın bir parçası haline geliyoruz. Pet şişelerdeki içme suları yerine evimize arıtma sistemleri alarak evimizin günlük net plastik atığını azaltmalıyız. Market ve genel alışverişlerimizde tek kullanımlık ince plastik poşetler yerine kese kâğıdını tercih etmeliyiz. Evlerimizde uzun süreli muhafaza ettiğimiz şahsi

alışveriş sepetimiz, çantamız veya çok kullanımlık kalın poşetlerimiz ile alışverişlere gitmeliyiz. Mümkün olduğunca kendi cam veya metal bardaklarımızı yanımızda taşıyarak günlük su, çay ve kahve ihtiyaçlarımızı bunlarla gidermeliyiz. Kullan-at pipet, plastik bardak, çatal, bıçak ve benzeri ürünleri kullanmayı asgariye indirmeliyiz. Plastik kaplarımızı içlerindeki gıdalar ile beraber kesinlikle mikrodalgada ısıtmayıp bulaşık makinasında yıkamamalıyız. Teneke kutulu veya plastik ambalajlı yiyeceklerden uzak durmalıyız. Her türlü plastik şişedeki içeceklerden kaçınmalı; mümkün olduğunca cam şişelerde muhafaza edilen içecekleri, sıvı yağ ve sair sıvı gıdaları tercih etmeliyiz. Özellikle sıcak yemeklerin muhafazası için mümkün olduğunca cam, porselen ve paslanmaz çelik gibi kaplar tercih edip plastik biberonları kullanmaktan kesinlikle kaçınmalıyız. Çocuklarımıza plastik oyuncaklar almamalı, her türlü plastik objeleri çiğnemelerine ve emmelerine izin vermemeliyiz. Bebek-bakım kozmetik ürünlerini sınırlandırmalıyız. Plastikten kaçış mümkün değil ise “BPAsız (BPA-free)” ve “Ftalatsız (Phtalate-free)” ve 2, 4 veya 5 numaralı plastiklerden tercih etmeliyiz. Naylon ve plastik temelli çoraplar ve kıyafetler yerine pamukluları tercih etmeliyiz. Yapay plastik objeler yerine mümkün olduğu her durumda seramik, porselen, bakır, çelik, demir, tahta, kil (çömlek), pamuk, keten, bambu, kenevir gibi doğal malzemelerden üretilmiş eşya satın almalıyız. Petrol endüstrisinin bir yan ürünü olan bu yapay ve tahripkâr polimerlerden kurtuluşu hızlandırmak adına yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji kaynaklarına olan rağbeti arttırmalı ve elektrikli araçlara geçişleri hızlandırmalıyız.

Tüm bu tavsiyelerin hülasası, hayatımızın her alanından plastiği çıkarmak için elimizden gelen gerçekçi iradeyi gösterip gereken çabayı sarf etmektir. İyiliği emredip kötülüklerden men etmenin gerektirdiği bir şekilde de önce ailelerimizi, daha sonra da çevremizi bilinçlendirmeye çalışmalıyız.

Unutmamalıyız ki, doymak bilmez âdemoğlu olarak ellerimizle kesbettiğimiz günahlardan dolayı denizlerde acı çeken her canlıdan, düşen her bir kuru yapraktan, parçalanan her bir atomdan ve hatta atom altı parçacıklardan bile her daim haberdar olan Aziz ve Celil Yaratıcımız Allah bizlere şöyle buyurmaktadır:

“İnsanlardan kimi de vardır ki, dünya hayatı hakkındaki sözleri senin hoşuna gider ve o, kalbindekine Allah'ı şahit tutar. Halbuki o en yaman düşmanlardandır. İş başına geçti mi yeryüzünde fesat çıkarmak, ekini ve nesli helak etmek için koşar. Allah ise fesatı sevmez.” (Bakara Suresi 204-205)

Ekler

A) İnsanların ve ekseriyetle diğer canlıların vücutları; vücut hücreleri ve üreme hücreleri olmak üzere 2 tip

hücre ihtiva eder. Üreme hücreleri erkeklerde sperm, kadınlarda ise yumurta hücreleri olarak zuhur eder. Vücut hücreleri ise umumi olarak geriye kalan diğer bütün hücrelerimizdir.

B) Bu çok uzun tesbihin (DNA molekülü) hangi kısımlarının nispeten daha sıkı katlandığı, hangi kısımlarının boğumlandığı, düğümlendiği veya bir rulo etrafında dolandırıldığı nihayet bu tesbihin 3-boyutlu düzlemde hangi bölgelerinin daha ulaşılabilir olduğunu belirleyecektir. Bu genetik-üstü (epigenetik) ulaşılabilirlik bilgisi en az genetik bilgi kadar ehemmiyetlidir. Ansiklopedilerimizdeki harflerin tahrife uğrayarak doğal olanın dışına çıkmasından endişe ettiğimiz kadar, hangi sayfalarının doğal olmayan bir şekilde birbirine çok kuvvetli yapıştırıcılar ile yapıştırılarak erişime kapatıldığından veya kapatılmadığından da endişe etmeliyiz.

C) Polipropilen (PP), polietilen (PE), polivinil klorür (PVC), polistiren (PS), polietilen tereftalat (PET) günümüzde en yaygın üretilen plastik türlerindendir. Bu plastiklerin üretimleri sırasında raf ömürlerini arttırmak, esnekleştirmek, şeffaflaştırmak gibi farklı gayeler ile içerilerine muhtelif katkı maddeleri eklenir. Somutlaştırmak adına birkaç örnek verecek olursak: Di(2-etilhekzil) ftalat (DEHP); PVC üretimi sırasında yaygınca kullanılan ve PVC'ye esneklik kazandıran bir katkı maddesidir. Bisfenol A (BPA) da çok yaygın bir şekilde kullanılan ve özellikle PET şişelere, yemek saklama kaplarına ve biberonlara eklenen sağlamaştırıcı bir katkı maddesidir. Bu katkı maddeleri zaman içerisinde plastikte muhafaza edilen yiyecek ve içeceklerle nüfuz eder. Plastik kapların ısıtılması ise bu bulaşma sürecini hızlandırır.4 Örneğin, cam yerine plastik şişelerde muhafaza edilen zeytin yağlarının içerisine kilo başına 452 mikrogram BPA geçtiği tespit edilmiştir.5 Yine örneğin, plastik biberonlar üzerine yapılan araştırmalar 70 derece sıcaklıkta 2 saat muhafaza edilen bebek gıdalarının içerisine 25-50 mikrogram miktarda DEHP ve sair muhtelif plastik katkı maddelerinin geçtiğini ortaya çıkarmıştır.6 Yine örneğin, Li ve arkadaşları kullan-at plastik bardakların içlerindeki içme sularına mililitre başına 5.83 nanogram DEHP katkı maddesi akıttığını keşfetmişlerdir.7

İbrahim Çağrı Kurt – Harvard Üniversitesi'nde Moleküler Biyoloji ve Genetik alanında doktora yapıyor.

epigenetics and methyl supplements affect agouti gene expression in Avy/a mice. FASEB J. [Internet]. 1998 [cited 2020 Jan 14];12:949–57. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/9707167>

[3] Morgan HD, Sutherland HGE, Martin DIK, Whitelaw E. Epigenetic inheritance at the agouti locus in the mouse. *Nat. Genet. [Internet]. 1999 [cited 2020 Jan 14];23:314–8. Available from: http://www.nature.com/articles/ng1199_314*

[4] Hahladakis JN, Velis CA, Weber R, Iacovidou E, Purnell P. An overview of chemical additives present in plastics: Migration, release, fate and environmental impact during their use, disposal and recycling. *J. Hazard. Mater. [Internet]. 2018 [cited 2020 Jan 15];344:179–99. Available from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S030438941730763X?via%3Dihub#bib0715>*

[5] Abou Omar TF, Sukhn C, Fares SA, Abiad MG, Habib RR, Dhaini HR. Bisphenol A exposure assessment from olive oil consumption. *Environ. Monit. Assess. [Internet]. 2017 [cited 2020 Jan 14];189:341. Available from: <http://link.springer.com/10.1007/s10661-017-6048-6>*

[6] Simoneau C, Van den Eede L, Valzacchi S. Identification and quantification of the migration of chemicals from plastic baby bottles used as substitutes for polycarbonate. *Food Addit. Contam. Part A [Internet]. 2011 [cited 2020 Jan 14];1–12. Available from: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19440049.2011.644588>*

[7] Li C, Xu J, Chen D, Xiao Y. Detection of phthalates migration from disposable tablewares to drinking water using hexafluoroisopropanol-induced cationic surfactant coacervate extraction. *J. Pharm. Anal. [Internet]. 2016 [cited 2020 Jan 15];6:292–9. Available from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2095177916300284>*

[8] No Title.

[9] U.S. Department of Health and Human Services C for DC and P. Fourth Report on Human Exposure to Environmental Chemicals. 2009.

[10] Schwabl P. et al. Assessment of microplastic concentrations in human stool – Preliminary results of a prospective study. In: Int. Conference on Emerging Contaminants. 2018.

[11] Calafat AM, Ye X, Wong L-Y, Reidy JA, Needham LL. Exposure of the U.S. population to bisphenol A and 4-tertiary-octylphenol: 2003-2004. *Environ. Health Perspect. [Internet]. 2008 [cited 2020 Jan 15];116:39–44. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/18197297>*

[12] World Health Organization., International Agency for Research on Cancer., IARC Working Group on the Evaluation of Carcinogenic Risks to Humans. A review of human carcinogens. Part F, Chemical agents and related occupations. [Internet]. International Agency for Research on Cancer; 2012 [cited 2020 Jan 15]. Available from: <http://publications.iarc.fr/123>

[13] Balalian AA, Whyatt RM, Liu X, Insel BJ, Rauh VA, Herbstman J, et al. Prenatal and childhood exposure to phthalates and motor skills at age 11 years. *Environ. Res. [Internet]. 2019 [cited 2020 Jan 15];171:416–27. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/30731329>*

[1] Ellen MacArthur Foundation. The new plastics economy: Rethinking the future of plastics & Catalysing action. 2017.

[2] Wolff GL, Kodell RL, Moore SR, Cooney CA. Maternal

- [14] Larsson M, Weiss B, Janson S, Sundell J, Bornehag C-G. Associations between indoor environmental factors and parental-reported autistic spectrum disorders in children 6–8 years of age. *Neurotoxicology* [Internet]. 2009 [cited 2020 Jan 15];30:822–31. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/19822263>
- [15] Factor-Litvak P, Insel B, Calafat AM, Liu X, Pereira F, Rauh VA, et al. Persistent Associations between Maternal Prenatal Exposure to Phthalates on Child IQ at Age 7 Years. *PLoS One* [Internet]. 2014 [cited 2020 Jan 15];9:e114003. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/25493564>
- [16] Giulivo M, Lopez de Alda M, Capri E, Barceló D. Human exposure to endocrine disrupting compounds: Their role in reproductive systems, metabolic syndrome and breast cancer. A review. *Environ. Res.* [Internet]. 2016 [cited 2020 Jan 15];151:251–64. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/27504873>
- [17] Jurewicz J, Hanke W. Exposure to phthalates: reproductive outcome and children health. A review of epidemiological studies. *Int. J. Occup. Med. Environ. Health* [Internet]. 2011 [cited 2020 Jan 15];24:115–41. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/21594692>
- [18] Lyche JL, Gutleb AC, Bergman A, Eriksen GS, Murk AJ, Ropstad E, et al. Reproductive and developmental toxicity of phthalates. *J. Toxicol. Environ. Health. B. Crit. Rev.* [Internet]. 2009 [cited 2020 Jan 15];12:225–49. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/20183522>
- [19] Zamkowska D, Karwacka A, Jurewicz J, Radwan M. Environmental exposure to non-persistent endocrine disrupting chemicals and semen quality: An overview of the current epidemiological evidence. *Int. J. Occup. Med. Environ. Health* [Internet]. 2018 [cited 2020 Jan 15];31:377–414. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/30160090>
- [20] Hauser R, Calafat AM. Phthalates and human health. *Occup. Environ. Med.* [Internet]. 2005 [cited 2020 Jan 15];62:806–18. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/16234408>
- [21] Cuenca L, Shin N, Lascarez-Lagunas LI, Martinez-Garcia M, Nadarajan S, Karthikraj R, et al. Environmentally-relevant exposure to diethylhexyl phthalate (DEHP) alters regulation of double-strand break formation and crossover designation leading to germline dysfunction in *Caenorhabditis elegans*. *PLoS Genet.* [Internet]. 2020 [cited 2020 Jan 15];16:e1008529. Available from: <https://dx.plos.org/10.1371/journal.pgen.1008529>
- [22] Matuszczak E, Komarowska MD, Debek W, Hermanowicz A. The Impact of Bisphenol A on Fertility, Reproductive System, and Development: A Review of the Literature. *Int. J. Endocrinol.* [Internet]. 2019 [cited 2020 Jan 15];2019:1–8. Available from: <https://www.hindawi.com/journals/ije/2019/4068717/>
- [23] Rubin BS, Murray MK, Damassa DA, King JC, Soto AM. Perinatal exposure to low doses of bisphenol A affects body weight, patterns of estrous cyclicity, and plasma LH levels. *Environ. Health Perspect.* [Internet]. 2001 [cited 2020 Jan 15];109:675–80. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/11485865>
- [24] Alonso-Magdalena P, Morimoto S, Ripoll C, Fuentes E, Nadal A. The Estrogenic Effect of Bisphenol A Disrupts Pancreatic β -Cell Function In Vivo and Induces Insulin Resistance. *Environ. Health Perspect.* [Internet]. 2006 [cited 2020 Jan 15];114:106–12. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/16393666>
- [25] Bernal AJ, Jirtle RL. Epigenomic disruption: the effects of early developmental exposures. *Birth Defects Res. A. Clin. Mol. Teratol.* [Internet]. 2010 [cited 2020 Jan 15];88:938–44. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/20568270>
- [26] O'Neill RJ, Vrana PB, Rosenfeld CS. Maternal methyl supplemented diets and effects on offspring health. *Front. Genet.* [Internet]. 2014 [cited 2020 Jan 15];5:289. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/25206362>
- [27] Ziv-Gal A, Wang W, Zhou C, Flaws JA. The effects of in utero bisphenol A exposure on reproductive capacity in several generations of mice. *Toxicol. Appl. Pharmacol.* [Internet]. 2015 [cited 2020 Jan 15];284:354–62. Available from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0041008X1500085X>

Çao'dan Bitcoin'e Para, Devlet ve Şiddet ●

Şeyma Kabaoğlu

14. yüzyıl Avrupası'nda birçok okur, Marco Polo'nun seyahatnamesinde yazılanları çok abartılı bulup bu gözlemlerin ancak bir hayal ürünü olabileceğini öne sürmüştü. Fakat günümüz antropologlarına göre, bu karşı çıkışın sebebi seyahatnamede yer alan garip canavarlar, tek boynuzlu atlar gibi fantastik öğeler değildi (Launay 2010).

Zamanın okurlarına asıl imkânsız görünen nokta, Çin'deki alışverişlerde altın ve gümüşün aksine, “kâğıt para” denen esrarengiz bir şeyin kullanıldığı iddiasıydı.

Ülkemizde Bitcoin'e verilen tepkileri, 14. yüzyıl Marco Polo okurlarının çao [1] adı verilen kâğıt paraya yaklaşımına oldukça benzetiyorum; fakat bunun sebebi, “Tıpkı kâğıt paranın tarihsel serüveni gibi, Bitcoin benzeri ademi-merkeziyetçi “crypto-asset”ler de geleceğin ana para birimi olacak!” gibi gülünç bir iddia değil. Benzetiyorum çünkü, iki durumda da şaşkınlığa yol açan nokta, paranın değerinin nereden geldiğine dair ciddi bir sorgulama. Özellikle 1971 Uluslararası Altın standardının kaldırılmasına tanıklık etmemiş olan güzide neslimiz kendini, Bitcoin vesilesiyle, her gün kullandığımız kâğıt paranın da değerini sorgularken buldu. Altın, gümüş gibi somut bir madene dayalı değilse bu paralar değerini nereden devşiriyorlardı?

Günümüz iktisatçılarının bu soruya verdiği en yaygın cevap güvendir. Türk lirasına değerini veren, arz talep dengelerinin yanı sıra, aslında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasına ve arkasındaki Türkiye devletine olan güvendir. Yarın bakkala, restorana gittiğimde Türkiye devletine duyduğumuz ortak güven sayesinde TL kullanarak alışveriş yapabileceğime dair inancımızdır TL'ye değerini veren. En azından bize anlatılan hikâye bu; fakat işin aslı gerçekten bu mudur? Bu yazıda Marco Polo'nun kâğıt para üzerine yazdıklarından hareketle, (yazdıkları gerçek olsun veya olmasın, onlardan ilham alarak) aslında günümüzde itibari paranın [fiat currency] değer kaynağının güven değil, potansiyel şiddet olduğunu öne süreceğim. Nitekim, Facebook'un çıkaracağını iddia ettiği Libra'nın vesile olduğu tartışmalar, bir para biriminin kabul

görmesinin kolektif güven meselesinden ziyade bir egemenlik sorunu olduğunu gözler önüne sermektedir.

Marco Polo, ilk olarak seyahatnamesinde Kanbalu şehrinde bulunan Büyük Han'ın darphanesindeki para basma süreçlerini ve hükümdar mührü sayesinde sahte para basmanın önüne nasıl geçildiğini anlatıyor. Sonrasında, paranın dağıtım ve kullanım süreçlerine dikkat çekiyor. Bol miktarda kâğıt paranın, bir simyacı olarak nitelendirdiği büyük Çin Hanı'nın hüküm sürdüğü geniş topraklarda nasıl tereddütsüz bir şekilde kullanıldığından bahsediyor. Kimse, diyor, Çin Hanı'nın bastığı parayı kabul etmemeye cüret edemezdi! Buna benzer bir şekilde, hükümdarın huzuruna gelen yabancı tüccarlar da mallarını hükümdar tarafından belirlenen bir fiyata saraya teslim eder, ödemeyi de kâğıt para cinsinden alırlardı. Buna herhangi bir itirazları olmazdı, çünkü bilirlerdi ki kendi ülkelerinde bu para geçmeyecek olsa dahi, memleketlerine dönmeden Büyük Han'ın topraklarında kâğıt parayla alışveriş yapıp kendi ülkelerine satın aldıkları malları götürebileceklerdi. Benzer bir şekilde, askerlere de ödemeler kâğıt para cinsinden yapılıyordu. Kullanım amacıyla altın veya gümüş ihtiyacı olan kimseler,

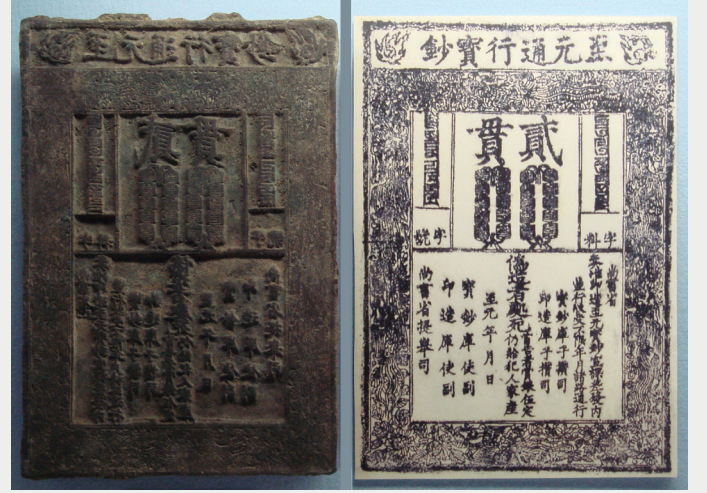
(mesela bardak, çanak ya da süs eşyası yapacaklarsa) bu değerli madenleri kâğıt para karşılığında darphaneden talep edebilirlerdi. Ayrıca, kâğıt para o veya bu sebepten bir yıpranmaya uğrarsa cüzi bir ücret karşılığında majestelerinin darphanesinde yenilenebiliyordu. Bunlara çok benzer ifadeler Ibn Batuta'nın eserlerinde de geçmektedir (Akyıldız 1996).

Ünlü antropologlardan Paul Bohannan, 1950'li yıllarda Tiv ekonomisi üzerine olan araştırmalarından hareketle parayı özel-amaçlı (special-purpose) ve genel-amaçlı (general purpose) olmak üzere iki kategoriye ayırır. Özel amaçlı paralar ancak belli ürünlerin alışverişinde kullanılabilir. Genel amaçlı paraların böyle sınırlamaları yoktur ve (a) mübadele aracı, (b) ödeme şekli, (c) değer standardı, (d) tasarruf aracı, (e) hesap ölçü birimi olmak gibi farklı fonksiyonları vardır (Maurer 2006). Bohannan'ın aksine bu kavramlara tarihsel gerçeklik olarak değil, analizi kolaylaştıracak araçlar (heuristic device) olarak yaklaşıyorum. Bohannan, Tiv ekonomik sisteminde şahit olduğunu iddia ettiği birtakım ilkel paraları özel amaçlı olarak, modern parayı da genel amaçlı olarak tanımlıyor; fakat Bohannan'dan sonra birçok sosyolog ve antropolog modern paranın da aslında birçok alanda mübadele aracı olarak kullanılmadığına işaret ediyor (Melitz 1970, Zelizer 1994).

Marco Polo'nun yazdıklarına bakacak olursak bence, kâğıt para yukarıda bahsi geçen genel amaçlı para birimlerinin beş fonksiyonunu da karşılıyor. Öncelikle, seyahatnamede kâğıt paranın mübadele aracı olarak kullanıldığı üç fragman var: 1- yabancı tüccarlarla mal alışverişlerinde 2- darphanelerden altın ve gümüş almak gerektiğinde 3- askeri hizmet karşılığında. Neticede, Büyük Han'ın hüküm sürdüğü topraklardaki mal ve hizmet alışverişlerinde kimse kâğıt parayı bir ödeme şekli olarak kabul etmemeye cesaret edemiyor. Ayrıca, hükümdarın huzuruna gelen yabancı tüccarlarla yapılan alışverişin ayrıntılarına bakacak olursak saray uzmanlarının malların değerini kâğıt para cinsinden belirlediğini görüyoruz. Bu da demektir ki kâğıt para hem bir değer standardı hem de bir hesap ölçü birimi olarak kendini gösteriyor. Son olarak, yıpranan paraların darphanede yenilenebiliyor olması kâğıt parayı güvenilir bir tasarruf aracı olarak öne çıkarıyor.

Marco Polo'nun kâğıt para hakkında yazdıkları bize özellikle iki soru hakkında fikir veriyor. 1- Büyük Han'ın hüküm sürdüğü topraklarda paranın tedavülü nasıl temin ediliyor? 2- Yabancı ülkelerle

ticaret nasıl yapılıyor? Benim önerim, ilki potansiyel devlet şiddetiyle sağlanırken, ikincisi de kâğıt paranın mübadele değeriyle açıklanabilir (yabancı tüccarlar ve saray uzmanları arasındaki ilişki buna bir örnek).

Kâğıt paranın tedavülünü Marco Polo şu şekilde açıklıyor:

Yüksek miktarlarda, bu biçimde basıldığında; bu kâğıt para Büyük Han'ın mülküünün her bir yanına dağılır; ne de herhangi bir kimse, canı pahasına, ödeme olarak kabul etmeyi reddeder. Tüm tebası bilatereddüt alır, çünkü, nerede işleri düşerse, gerek duyabilecekleri ürünleri — inci, mücevher, altın veya gümüş — satın almak için yeniden elden çıkarabilir. Kısacası, onunla her kalem temin edilebilir.

(Launay ed. 2010:54)'dan tercüme edilmiştir.)

Yukarıdaki alıntı, Marco Polo'ya göre, paranın ülke içerisindeki dolanımını [circulation] sağlayan en büyük faktörün potansiyel şiddet olduğunu ortaya koyuyor. Paranın tedavülünü toplumsal mutabakatın bir sonucu olarak anlatmaktan ziyade, hiç kimsenin, canı pahasına, bu parayı kabul etmezlik yapmayacağını vurguluyor. Yani cebren kabul görüldüğü için, kâğıt para herkes tarafından "gönüllü" bir şekilde kullanılıyor. Böylece, paraya olan toplumsal güven hükümdara olan güvenle değil, herkesin can korkusundan hükümdara itaat edeceğine dair bir inançla temin ediliyor. Dolayısıyla, Marco Polo'ya göre, kâğıt para değerini toplumsal güven-den ziyade muktedir kişi veya kurumların şiddet potansiyelinden devşirmektedir. Modern para, kullanım şekilleri ve değer kaynağı bakımından, burada tasvir edilen kâğıt paradan çok da farklı mıdır?

Bu ikisi arasındaki bir başka benzerlik de para basmanın devlet tekelinde olması. Marco Polo'nun

Çin ekonomisi tasviri, para basma tekelinin hem kalpazanlığın hem de altın, gümüş gibi madenlerin kullanımının yasaklanmasıyla sağlandığını gösteriyor. Bu değerli madenler ancak kullanım maksadıyla darphanelerden temin ediliyor. Demek ki darphanelerde altın ve gümüş bulunuyor! Bu açıdan da Büyük Han'ın darphanesi günümüz merkez bankalarına oldukça benzemekte. Merkez bankaları fiyat istikrarını sağlamak için hem para basımını hem de yabancı para ve değerli maden rezervini kontrol ediyor. Fakat 1980 sonrası ekonomik sisteminden farklı olarak Büyük Han'ın halkının yabancı para birimlerine erişimi kısıtlı. Bu anlamda altın ve gümüşe erişimin kısıtlanması da aslında hükümdarın egemenlik gücünün kırılma riskine bir işaret! Potansiyel şiddet, bir para biriminin tedavülünün sağlanması için zorunluluk teşkil etse de tek başına yeterli olmuyor. [2]

Tabii ki, bir para birimini devlet şiddetinden çektiğimiz için kullanıyorsak nasıl oluyor da Venezuela gibi hiper enflasyon yaşanan ülkelerde yabancı para birimleri kullanılıyor diye sorabilirsiniz. Fakat, bence, bu soru para ve şiddet arasındaki bağlantıya şüphe çekmekten ziyade modern devlet gücünün kırılma riskine işaret ediyor. Sonuç olarak, Marco Polo seyahatnamesi, tarih bilimi açısından meşru bir kaynak olsun veya olmasın, bize yalnızca modern devletin değil, herhangi bir egemen gücün işleyişini kavramımıza yardımcı olacak çok kıymetli ipuçları veriyor.

Şeyma Kabaoglu - Northwestern Üniversitesi'nde Antropoloji doktora eğitimine devam etmekte olup, Buffett Institute for Global Affairs Bankacılık ve Finans Çalışma Grubunda araştırmacı olarak çalışmaktadır.

[1] Çin menşeli kağıt para kaynaklarda *çao*, *çav*, *ch'ao*, *jiaozhi* veya *jiaochao* gibi farklı isimlerle geçmektedir.

[2] Buna bir başka örnek olarak Geyhatu Han devrindeki (1291-1295) *çao*/kağıt para girişimlerini örnek verebiliriz (Yazıcı 1993). Her ne kadar hükümdarın fermanında "*çao*'yu reddedenin başı vurulacak" tehdidi geçse de, Tebrizlilerin dükkanları kapatıp şehri boşaltması üzerine kağıt para uygulamasından kısa bir zaman içerisinde vazgeçilmiş.

Referanslar

[1] Akyıldız, Ali. 1996 Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri. İstanbul: Eren.

[2] Bohannan, Paul. 1959. The impact of money on an African subsistence economy. J. Econ. Hist. 19:491-503

[3] Launay, Robert, ed. 2010. Foundations of Anthropological Theory : From Classical Antiquity to Early

Modern Europe. Blackwell Anthologies in Social and Cultural Anthropology ; Chichester, U.K. ; Malden, MA: Wiley-Blackwell.

[4] Maurer, Bill. 2006. "The Anthropology of Money." Annual Review of Anthropology 35 (1): 15-36.

[5] Melitz, Jacques. 1970. "The Polanyi School of Anthropology on Money: An Economist's View." American Anthropologist 72 (5): 1020-40.

[6] Yazıcı, Tahsin. 1993. "Çav" TDV İslam Ansiklopedisi. 8: 235. İstanbul.

[7] Zelizer, Viviana A. 1994. The Social Meaning of Money. New York: Basic Books.

Üçüncü Dünya ve Milletler Arası Hukuk: Bir Hareket Olarak TWAIL.

Muhammed Beheşti Aydoğan

1. Naif Milletlerarası Hukuk Algısı Ve Eleştirel Alternatifin Gerekliliğine Dair

Milletlerarası hukuk Türkiye’de az bilindiği için hayıflanılan, [1] anlaşılmasının eksikliği milletlerarası mecralarda kendimizi anlatamama sorunumuzun bir parçası olarak görülen, [2] haiz olduğu önemi itibariyle literatürünün şekillendirilmesinde zayıf kaldığı düşünülen, başarılı bir şekilde pratiğe dökülmesi takdir olunan bir alandır. Bu algı/kabul kısmen Koskenniemi’nin milletlerarası hukuku siyasi tercihlerin hukuken ifadesini sağlayan bir dil olarak görmesi ile uyumlu olsa da [3] eleştirel bir altyapıdan ziyade naif bir bakışa dayanmaktadır. Milletlerarası hukuka yönelik var olan bu beklentinin şekillenmesinde milletlerarası hukukun Batı merkezli yapısının verili bir kabulü temel bir rol oynamaktadır. Bu algının kırılması ancak itirazcı entelektüel bir bilincin yerleşik hale getirilmesi ile mümkündür. Milletlerarası hukuk bakımından bu bilincin yaratımı için Milletlerarası Hukuka Üçüncü Dünya Yaklaşımları (buradan itibaren TWAIL) kendisine başlangıç noktası olarak Batı’nın/Küresel Kuzey’in merkezden çıkarılmasını seçmesi itibariyle [4] bir alternatif seçenek sunmaktadır.

2. TWAIL’in Tasnifi

TWAIL’in bir hareket veya hassasiyet olarak mı öne çıktığı yoksa bize bir teori veya metodoloji mi sunduğu tartışmalıdır. [5] Ancak Türkiye’de hukuk doktrininde eleştirel bir açılım sağlaması için TWAIL’in bir hareket olarak tanınması öncelenmelidir. Bu noktada Mutua’nın 2000’de kaleme aldığı bir hareket olarak TWAIL’in temel metni addolunan [6] “TWAIL Nedir?” başlıklı eseri akla gelmektedir. Mutua milletlerarası hukukun sömürgecilik düzeni çerçevesinde belli aktörleri meşrulaştıracak/avantajlı konuma getirecek şekilde hiyerarşik bir düzeni içkin

olduğunu bize hatırlatmaktadır. Bu düzenin bir pratiği olarak Birleşmiş Milletlerde; Güvenlik Konseyine, Genel Kurula nazaran hukuki öncelik ve üstünlük tanınmıştır. Batılı daimî üyelerin daha baskın olduğu Güvenlik Konseyi, dünya barış ve güvenliğini öncelikli olarak değerlendirmeye hakkı ile donatılmış (BM Antlaşması Madde 24) ve bu konuda bağlayıcı karar alabilen tek merci olarak dizayn edilmiştir (BM Antlaşması Madde 25). Yine BM etrafında şekillenen sistem bünyesinde oluşturulan IMF ve Dünya Bankası gibi finansal kurumlarda oy gücü, ülkelerin ekonomik güçlerini temsil eden kotalar ile orantılı olarak düzenlenmiştir. IMF’in mevcut kota sisteminde oy gücünün yüzde 16’yı geçmesi, önemli meselelerin yüzde 85’lik özel çoğunluk gerektirmesinden dolayı Amerika’ya pratik olarak veto hakkı tanımaktadır. [7] Dünya Bankasına Amerikan, IMF’ye Avrupalı bir başkan atanmasını öngören Beyefendilerin Anlaşması gibi gayri resmi araçlar da bu hiyerarşik yapıyı pekiştirmektedir. Milletlerarası hukukun kurumlarının inşa ettiği insan hakları sisteminin orantısız bir şekilde düzenin kurucu ideolojisi olan liberal anlayışın etrafında şekillenmesi [8] de bu hiyerarşiyi ideolojik olarak beslemektedir. Bu düzen kurumsallaşmış yapısıyla (milletlerarası kurumlar/örgütler) Batı hegemonyasını süreklileştirmektedir (s. 35). Bu bakımdan Mutua sistemin temelden tekrar ele alınması, tekrar inşa edilmesi gerektiği yaklaşımını benimsemektedir. Mutua’nın TWAIL’in coğrafi sınırlara tabi olmayan bir entelektüel bilinç şekli içerdiğini düşüncesi (s. 38), Boaventura de Sousa Santos’un Emperyalizm-Karşıtı Güney kavramlaştırmasında Güney’i coğrafi olmayan epistemolojik bir kavram olarak gören anlayışı ile uyumaktadır. [9]

3. TWAIL’in Çıkış Noktası

Nasıl milletlerarası hukuk(un egemenlik gibi en temel kavramları) Batı’nın sömürgecilik sırasında Üçüncü Dün-

ya ile karşılaşması sonucunda gelişmiş ise [10] TWAIL de Üçüncü Dünya'nın Batı hegemonyası ile yüzleşme isteği sonucunda ortaya çıkmıştır (s. 36). Bu bağlamda Mutua, TWAIL'i dekolonizasyon döneminin bir ürünü olarak görmektedir (s. 31). Bu anlayış itibarıyla 1952 yılında türetilen Üçüncü Dünya kavramlaştırmasının [11] milletlerarası hukuk düzenine yansımaları teşkil eden TWAIL hareketinin başlangıç noktası olarak 1955 yılında Endonezya'da gerçekleştirilen Bandung Konferansı göstermektedir (s. 31).

4. Milletlerarası Hukuka Bir İtiraz Noktası Olarak Sömürgecilik

Milletlerarası hukukun sömürgecilikle iç içe geçmiş yapısı bir tepki olarak TWAIL'i mecbur kılmıştır (s. 32). Mutua'ya göre Üçüncü Dünya kavramı temelde, milletlerarası hukuki ve ekonomik düzenin adil olmayan ve istismarcı yapısı dolayısıyla ortaya çıkmıştır (s. 35). Ancak TWAIL kendisini salt bir tepki hareketi olarak görmektedir. TWAIL tekrar inşa sürecinde kendisine en ulvi hedef olarak geleneksel milletlerarası hukukun yarattığı Avrupa merkezci hiyerarşiyi kaldırıp küresel yönetim için alternatif bir hukuk üretmeyi ve Üçüncü Dünya'daki "az gelişmişliğe" neden olan şartları ortadan kaldırmayı koymaktadır (s. 31). Bu bakımdan Mutua, TWAIL'e aynı zamanda milletlerarası mecrada dönüştürücü, harekete geçirici bir rol de biçmektedir (s. 31). Üçüncü Dünya'ya maruz kalan pozisyonundan çıkarıp, maruz kalmanın sebeplerini ortadan kaldırarak onu daha bütüncül bir sistemin eşit bir aktörü haline getirmeyi hedeflemektedir. Mutua'nın TWAIL'e harekete geçirici bir rol de biçmesi Türkiye'de mevcut milletlerarası hukuk literatürünün yönlendirilmesine yönelik beklentilerle uyumlu görülebilir. Salt olarak geleneksel milletlerarası hukukçuların dile getirdikleri tartışmaları okuyup onlar üzerinde kafa yormak ve tepki vermek yerine tartışmalarda başlatıcı rol oynamak pasiflik durumunu ortadan kaldıracaktır. Bu tarz bir tavır Edward Said'in Üçüncü Dünya entelektüellerine yönelik bakışını hatırlatacaktır. Said, revizyonist ve eleştirel olarak tanımladığı Üçüncü Dünya entelektüellerinin imparatorluk dillerinde radikal bir provokatif tavırla meydana getirdikleri ürünlerin hegemon kültürü ve mevcut literatürleri dönüştürdüklerini ifade etmektedir. [12] Dolayısıyla tavrın revizyonist, eleştirel ve provokatif olması gerekmektedir. Bu bakımdan milletlerarası hukuk bağlamında düşünüldüğünde tartışma başlatıcı rolün dönüştürücü bir rol oynaması için milletlerarası hukukun eşitsizliği süreklileştiren durumlarını göz önüne alması gerekmektedir. Bu durumları değiştirmeye matuf olmayan, onları yok sayan ve onları rahatsız etmeyen entelektüel üretimler dönüştürücü etki göstermekten yoksun kalacaktır.

5. Bir Kurum Olarak Milletlerarası Hukuka Karşı Tavır

Mutua, "Milletlerarası hukuk rejimi gayrimeşrudur." diyerek mevcut düzeni reddetse de hiyerarşik olmayan, hegemonyayı meşrulaştırmayan ve daha geniş kültürel ve entelektüel yapıların ortaklığında oluşmuş milletlerarası bir hukuk sisteminin gerçekleştirilebilir olduğu kanaatinde (s. 31, 36). Bu bağlamda Mutua, milletlerarası hukuku bizzatıhi olumsuz ve tehlikeli bir kurum olarak görmektedir. Milletlerarası hukuk "gerekli" ve "önemli"dir (s. 36). Dahası Mutua, TWAIL'in "yeni bir milletlerarası hukuk külliyatı arayışında" olduğunu ifade etmektedir (s. 38). Bu noktada yapılması hedeflenen milletlerarası hukukun hiyerarşilerden arındırılmasıdır (s. 38). Burada mevcut milletlerarası hukukun içkin olduğu şartlar itibarıyla reddedildiği ancak bir kurum olarak benimsendiği görülmektedir. Yapılması gereken milletlerarası hukukun TWAIL'in benimsediği ilkeler uyarınca yeniden tanzim edilmesidir (s. 38). Bu Mutua'ya has bir tavır değildir. TWAILci yazarların birçoğu milletlerarası hukukun tamamen reddedilmesini doğru bulmamakta, China Miéville'nin milletlerarası hukukun herhalde emperyalist bir şiddet üreteceği düşüncesine karşı çıkmaktadırlar. [13] Bu bakımdan tavırları milletlerarası hukuk yerine yeni bir unsurun ikame edilmesi değil, milletlerarası hukukun sorunlarını çözme çabası olarak değerlendirilmektedir. [14] Bu iddia, Mutua'nın Bandung Konferansı'nı TWAIL'in "sembolik" başlangıcı olarak görmesi ile beraber düşünüldüğünde makul görünebilir. Bandung Konferansı sonrasında yayımlanan on ilkeye bakıldığında bu ilkelerin BM Antlaşması ilkeleri çerçevesinde Asya ve Afrika ülkelerinin küresel düzende eşitlik kaygısını ortaya koyduğu görülmektedir. [15] Bandung Konferansı ilkeleri; insan haklarına ve BM Antlaşması ilkelerine saygı, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, iç işlerine karışmama, müşterek meşru müdafaa hakkının büyük devletlerin hususi çıkarları için kullanılmaması ve milletlerarası yükümlülükler saygı gibi talepler içermektedir. [16] Ancak Antony Anghie hem Bandung'un hem de onun esin kaynağı olan 1954'teki Panchsheel Antlaşması'nın beş ilkesinin, Westphalia merkezli azınlıkları koruma için müdahaleyi meşru gören egemenlik anlayışının aksine dokunulmaz, mutlak bir egemenlik düşüncesini içkin olduğuna dikkat çekmektedir. [17] Müdahaleciliğin her türlüüne karşı çıkan bu egemenlik anlayışı, 1945 sonrasındaki sistemde ortaya çıkan ekonomik baskı merkezli neo-kolonyalizm gibi kolonyalizmin yeni şekilleri ile beraber düşünüldüğünde daha da anlam kazanmaktadır. [18] Bu bakımdan Üçüncü Dünya devletlerinin milletlerarası hukukun kavramlarını kendi kaygılarını yansıttıkları şekilde şekillendirmeye çalıştıkları görülmektedir.

6. Milletlerarası Hukuk Evrensel Temellere Dayanabilir Mi?

Mutua, bunun da ötesinde onun evrensellik arzusu veya iddiası taşımasını da kategorik olarak yanlış bulmamaktadır. Bu bakımdan evrensellik düşüncesini sor-

gulayan Schmitt'in aksine evrensellğe Charles Henry Alexandrowicz'in daha kapsayıcı ve adil evrensellik düşüncesine benzer bir şekilde yaklaşmaktadır. [19] Ancak evrensellği yalnızca belli durumlara hasretmekte ve evrensellğin ortaya konuş/üretim biçiminin önem arz ettiğini ifade etmektedir (s. 38). Bu bakımdan farklılıkların dikkate alınmadığı süreçlerde gücün (ekonomik ve askeri yönden güçlü yapıların) evrensellği araçsallaştırabileceği göz önüne alınmalıdır (s. 38). Dolayısıyla Mutua'nın temsil ettiği TWAIL anlayışı evrensellik düşüncesini belli ölçüde olumlu bulsa bile milletlerarası hukuk bağlamındaki pratiği, onu evrensellğe şüpheyile yaklaşmak zorunda bırakmaktadır.

7. TWAIL'in Pratiğe Dökülme İmkânı

Sömürgeci aklın ürettiği hiyerarşik sistematığı yok sayan pragmatist yaklaşımlar milletlerarası hukuka karşı hayal kırıklığı yaşayacaktır. Bu naif tavrın aksine Mutua'nın dile getirdiği şekliyle TWAIL, sömürgeciliğin milletlerarası alandaki hukuki görünümüne karşı dinamik bir duruşu temsil etmektedir. Bu duruş, milletlerarası hukukun sömürgeci karakterinden arındırılmasını elzem görmektedir. Bu minvalde, dünyada ekonomik dengenin Küresel Güney'e/Asya'ya doğru kayması, 70'lerdeki Yeni Milletlerarası Ekonomik Düzen gibi başarısız denemelerinin aksine TWAIL'in pratiğe dönüşme imkânını artırmaktadır. Artık çok kutuplu dünyada yaşadığımızın tescillendiği [20] şu günlerden itibaren TWAIL'in arayışı daha da anlam kazanacaktır. Bu hal, TWAIL'e Avrupa merkezci hiyerarşinin milletlerarası hukuktaki yansımalarını kaldırma çabaları için daha sağlıklı bir zemin sunacaktır. Üçüncü Dünya'nın etki alanı kazanması onların tepkisel tavrın ötesine geçip Mutua'nın iddia ettiği harekete geçirci ve dönüştürücü rolü oynamalarını kolaylaştıracaktır.

Muhammed Beheşti Aydoğan - Warwick Üniversitesi, Doktora Adayı.

[1] Örnek olarak bkz. Kemal Gözler, *Küreselleşme Sürecinde Hukuk Eğitimi*, 6 *Legal Hukuk Dergisi*, 2008, s. 3024. Benzer durumlar diğer ülkeler için de söz konusudur. Örnek olarak bkz. Hanne Cuyckens, Christophe Paulussen, *The Prosecution of Foreign Fighters in Western Europe: The Difficult Relationship Between Counter-Terrorism and International Humanitarian Law*, *Journal of Conflict and Security Law*, 2019, s. 27.

[2] Hasan Basri Yalçın, *Akademik Katkı Nerede?*, *Sabah*, 14 Aralık 2019, < <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hasan-basri-yalcin/2019/12/14/akademik-katki-nerede> > ET: 19 Aralık 2019.

[3] Martti Koskeniemi, *International Law and Hegemony: A Reconfiguration*, 17 (2) *Cambridge Review of International Affairs*, 2004, s. 198.

[4] Makau Mutua, *What is TWAIL?*, *American Society*

of International Law Proceedings, 2000, s. 38. Buradan itibaren bu esere yapılacak atıflar cümle içerisinde sayfa numarası olarak verilecektir.

[5] Bkz. Mohsen Al Attar, *TWAIL: A Paradox within a Paradox*, s. 2. *The International Community Law Review* (2019)'de yayımlanacak.

[6] *Ibid*, s. 11.

[7] Dennis Leech, *Voting Power in the Governance of the International Monetary Fund*, 109(1-4) *Annals of Operations Research* 2002, s. 381.

[8] Bu durumun kapsamlı bir eleştirisi için bkz. Makau Mutua, *Human Rights Standards: Hegemony, Law, and Politics*, SUNY Yayınları, 2016.

[9] Boaventura de Sousa Santos, *The End of the Cognitive Empire: The Coming of Age of Epistemologies of the South*, Duke Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 1.

[10] Antony Angie, *The Evolution of International Law: Colonial and Postcolonial Realities*, 27(5) *Third World Quarterly* 2006, s. 748.

[11] David Armitage ve Jennifer Pitts, 'This Modern Grotius': *An Introduction to the Life and Thought of C. H. Alexandrowicz, The Law of Nations in Global History* (editörler David Armitage ve Jennifer Pitts, 2017 Oxford Üniversitesi Yayınları)'nın içinde, s. 13.

[12] Edward Said, *The Voyage In: Third World Intellectuals and Metropolitan Cultures, Arab Nation and Arab Nationalism* (editör Derek Hopwood, MacMillian 2000)'in içinde, s. 81.

[13] Luis Eslava ve Sundhya Pahuja, *Beyond the (Post) Colonial: TWAIL and the Everyday Life of International Law*, 45(2) *Law and Politics in Africa, Asia and Latin America*, 2012, s. 204.

[14] *Ibid*.

[15] Benzer bir görüş için bkz. Anthony Anghie, *Bandung and the Origins of Third World Sovereignty*, (editörler Luis Eslava, Michael Fakhri ve Vasuki Nesiah, *Bandung, Global History and International Law: Critical Past and Pending Futures*, Cambridge Üniversitesi Yayınları 2017)'in içinde, s. 548.

[16] *The China Daily*, *The Ten Principles of Bandung*, 23 Nisan 2005, http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-04/23/content_436882.htm <ET: 13 Aralık 2019>

[17] Anghie, *Bandung*, s. 550.

[18] *Ibid*, s. 540.

[19] Alexandrowicz ve Schmitt karşılaştırması için bkz. Darryl Li, *The Universal Enemy: Jihad, Empire, and the Challenge of Solidarity*, Stanford Üniversitesi Yayınları 2020, s. 16.

[20] John J. Mearsheimer, *Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order*, 43(4) *International Security* 2019, s. 8.

Vesileci Bir Bilimin İmkânı •

Ahmed Halil Oğuzhan Gül

Vesilecilik, Tanrı'nın yegâne etken neden olduğunun ve doğada genellikle neden-sonuç ilişkisi olarak algılanan ilişkilerin etkenlik içermeyen vesileler ya da Tanrı'nın iradesine dayanan bir-arada-oluşlar olduğunun savunulduğu bir nedensellik teorisidir [1]

Sünni kelamının ana ekolleri olan Eş'ari ve Maturidi geleneklerinin merkezinde yer alan nedensellik anlayışı olan vesilecilik, aynı zamanda Batı'da Descartes'ın metafizik çerçeve ve metodunu büyük ölçüde benimseyen Malebranche ve Cordemoy gibi Kartezyen vesileciler tarafından da savunulmuştur. Her ne kadar daha sonra Leibniz, Locke ve Hume gibi birçok filozof tarafından farklı noktalardan eleştirilmiş olsa da bu eleştirilerin vesileciliği ne ölçüde zayıflatığı tartışma konusudur.

Kelam ilminde yaratıcının varlığı ve sıfatlarının ispatı için kullanılan hudûs ve imkân argümanları, aynı zamanda vesilecilik için de çok önemli argümanlardır. Kabaca bahsetmek gerekirse, dünyada var olan tüm eşya ve oluşlara ait iki temel özellik mevcuttur; zamansal oluş ve mümkün oluş. Bir başka deyişle etrafımızdaki nesneler ve onların özellikleri, zaman içerisinde ortaya çıkmakta, değişime tabi olmakta ve son bulmaktadırlar. Bunun yanında onlar rasyonel olarak mümkün varlıklardır. Yani olmaları da olmamaları da tasavvur edilebilir nesnelerdir ki bunu zamansal oluşları da teyit etmektedir. Zira, eğer zorunlu olsalardı var olmamaları tasavvur edilemezdi, oysa etrafımızdaki şeylerin zamanda bir başlangıcı vardır. Eğer imkânsız olsalardı da varlığa gelmeleri tasavvur edilemezdi, oysa bizzat varlıkları bu seçeneği elemektedir. Dolayısıyla tüm nesneler ve özellikleri zamansal ve mümkündür. Var olmayan bir nesnenin kendini yokluktan varlığa çıkarması imkânsızdır, dolayısıyla var olmak için başka bir varlığa muhtaçtır. Varlığı yokluğa tercih etmek bir iradeyi gerektirir. Ortaya çıkan nesneleri var edebilmek için onları meydana getirecek kudrete ve onlar ile meydana geliş süreçlerinin ilmine sahip olmak da şarttır. Dolayısıyla her zamansal ve mümkün varlık, gerçek varlık nedeni olarak ilim, irade ve kudret sahibi bir Zat'a muhtaçtır. Etrafımızda gözlemlediğimiz düzenli bir-arada-oluşlar ise doğa içinde mevcut etken bir nedenselliğe değil, şeylerin bir düzen dâhilinde yaratılmasında görünen ve etkenlik içermeyen vesile-nedenlere işaret eder. Kelam geleneğinde bu düzen “adetullah” kavramı ile ifade edilir.

Vesileciliğin diğer nedensellik anlayışlarından farkını İmam Gazali'nin Filozofların Tutarsızlığı'nda verdiği

meşhur bir örnek üzerinden somutlaştıralım. [2] Pamuk ve ateşi bir araya getirdiğimizi tasavvur edelim. Birçok insan için pamuk ve ateş temas ettiğinde pamuğun yanması bu temasın zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkacaktır. Yani ateş, pamuğun yanmasının gerçek nedeni olarak kabul edilecektir ve yanma da doğal bir sonuç olarak bu teması izleyecektir. Bu anlayışa nedenleri doğa içerisinde konumlandığı için “doğal nedensellik anlayışı” da diyebiliriz. Gerçekten de gözlemlediğimiz olguyu derinlemesine analiz etmediğimizde, gündelik anlayış içerisinde böyle bir analiz, gözlemin bizzat tasviri gibi gözükebilir. Bunun neticesi olarak doğal nedenselliğin reddedilmesi, bizzat gözleme ve makul olana irrasyonel bir başkaldırı olarak algılanabilir.

İşin aslı ise görüldüğü kadar basit değildir. İmam Gazali'nin de belirttiği üzere pamuk ve ateşin bir araya getirilmesi ve pamuğun yanmasını zorunlu bir neden-sonuç ilişkisi olarak sunmak gözlemi aşan bir varsayımdır. Zira bizim gözlemlediğimiz pamuk ve ateşin teması ve yanmanın bir-arada-oluşudur, zorunlu bir neden-sonuç ilişkisi değil.

Bu noktada doğal nedenselliği savunan bir kimsenin şöyle bir itirazı söz konusu olabilir: “Doğa bize mükerrer bir şekilde birbirini takip eden ‘istisnasız’ bir-arada-oluşlar sunmaktadır. Yani gözlemlediğimiz kadarıyla pamuk ve ateşin her teması pamuğun yanması ile sonuçlanmaktadır. O halde bu ilişkiyi zorunlu bir neden-sonuç ilişkisi olarak algılamaktan daha doğal ne olabilir?” Kartezyen vesileci Malebranche'dan aldığı ilhamla David Hume, bu ve benzeri itirazlara bir karşılık olarak tümevarımdan yola çıkarak zorunlu bir sonuca varamayacağımızı belirtmiştir. [3] Bu da demektir ki bir olguyu bin sefer gözlemek bin birinci sefer tam da beklediğimiz sonucu alacağımızın garantisini bize veremez. Dolayısıyla pamuğun yanmaması ihtimalini aklın dışlayamayız. Radikal bir deneyci olan Hume için nedensellik, zorunluluk içermekle beraber doğada neden-sonuç ilişkileri olarak tespit ettiğimiz bir-arada-oluşlara işaret eder, ötesine değil.

Tam da bu noktada Hume vesilecilerden ayrılmaktadır.

Vesileciler de doğadaki bir-arada-oluşların zorunluluk içermediği noktasında Hume gibi düşünseler de bunun ötesinde gerçek nedenselliğin doğada bulunamayacağı ve doğadaki bir-arada-oluşları aşan bir nedenselliğin olması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu noktada zikredilmesi gereken bir başka çok önemli argüman, hakiki nedenselliğin zorunluluk içermesi gerektiğine dair olan argümandır. Zira bir olgunun nedeni olarak varsayılan diğer bir olgu mevcut iken beklenen sonuç ortaya çıkmıyorsa, neden olarak varsayılan olgunun gerçek neden olmadığını ve bunun ötesinde bir neden olması gerektiğini düşünürüz. Dolayısıyla nedensellik kavramının doğru analizi, bu zorunluluk gözlemde temellenmese dahi, bizi nedensellik ilişkisinin zorunlu olması gerektiğine götürmektedir. Hatta nedenselliğe dair bu temel kavrayışın bilimsel gelişmenin genel motivasyonunu teşkil ettiği dahi söylenebilir. Bir örnek üzerinden izah etmeye çalışalım. Bilim insanları uzun bir süreçte, binlerce gözlem ve deney neticesinde şöyle bir düzenli oluşun farkına vardılar; deniz seviyesinde (1 atm basınçta) su 100 santigrat derecede kaynar. Bu düzene doğal nedensellik çerçevesinden de vesilecilik çerçevesinden de yaklaşılabilir. Suyun tespit edilmiş olan koşullarda 100 santigrat derecede ısıtmaya devam etmesi suyun kaynamasının gerçek nedeni ya da vesilesi olarak gösterilebilir.

Varsayalım ki tespit edilmiş tüm koşullar sağlandığı halde beklenen sonuç gerçekleşmemiş, su 1 atmosfer basınçta 100 santigrat derecede ısıtmaya devam edildiği halde kaynamamış olsun. Bu mesele iki bağlamda ele alınabilir. Birinci bağlama göre neden olarak tespit edilen faktörlerin dışında kalan başka bir takım doğal faktörler söz konusudur ve bu faktörler mevcut olmadığı için beklenen sonuç meydana gelmemiştir. Bu durumda bu doğal faktörlerin ne olduklarını tespit etmeye ve gözlemlediğimiz olguya dair izahımızı geliştirmeye çalışırız. İkinci bağlam ise neden olduğu söylenen doğal faktörlerin aslında gerçek neden değil; ancak genel bir bir-arada oluşa işaret ettiği ve gerçek nedenin ise bunlardan farklı olduğudur. Vesileciler ikinci bağlamı vurgularlar. Sonsuz kudret sahibi Zat'ın iradesi bir şeyin var olmasını ya da olmamasını dilediğinde herhangi bir ikinci nedenden hakiki manada bahsetmek imkânsız olur. Zira, böyle bir irade ve neticesi arasındaki ilişki zorunludur. Dolayısıyla doğal nedenler etkenlik içermeyen vesileler derekesine inerler. Bununla beraber vesileci bilim insanları da böyle bir durumda kaldıklarında hakiki nedeni değil, ilahi düzeni/adeti tespit ve doğru vesile-nedeni kavramak adına birinci bağlam dahilinde bilim yapabilirler. Böyle bakıldığında iki bağlamın birbirini dışlamak zorunda olmadığı da anlaşılır.

Hem doğal nedenlerin kategorik olarak açıklamayı tamamlayacak yeter neden olamayacaklarını teslim edip hem de vesilecilikte olduğu gibi doğa üstü bir nedensellik anlayışını reddeden üçüncü yol ise pek makul gözükmemektedir. Bu anlayış hem rasyonel olarak tutarsız hem de

bilimsel manada verimsizdir. Bilim insanları eğer bu şekilde düşünmüş olsalardı deney ve gözlem yoluyla bilimsel ilerleme katetmek mümkün olmayacaktı. Zira gözlem ve deney mevcut teorilere uymadığı noktada teoriyi geliştirmek gerektiği söylenemeyecekti. Çünkü teori doğru da olsa, tüm faktörler doğru bir şekilde tespit edilmiş de olsa, başka bir neden mevcut olmadığı halde sonuç beklenildiği şekilde gerçekleşmeyebilirdi. Vesileci çerçevede ise bilimsel ilerlemeye yukarıda değinildiği gibi ilahi düzeni/adetullahı ve doğru vesileleri tespit bağlamında yaklaşılabilir. “Adetullah” kavramı istisnasız bir evrensel oluşa işaret etmese bile, genel oluş babında bir düzen beklentisini meşru kıldığından bilimsel gelişme için yeterli altyapı vesileci çerçeve üzerinden de sağlanmış olacaktır.

Ahmed Halil Oğuzhan Gül - Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümünde yüksek lisansını tamamladı. Halen felsefe, kelim ve tasavvuf alanlarında araştırmalarını sürdürmektedir.

[1] Muhtaroglu, N. (Eds.). (2017a). *Occasionalism revisited: New essays from the Islamic and Western philosophical traditions*. Dubai: Kalam Research & Media. p. ix

[2] Al-Ghazali, M. (2000). *The Incoherence of the philosophers* (M. Marmura, Trans.). Provo, Utah: Brigham Young University Press. p. 167

[3] Hume, D. (2000) *A treatise of human nature*. (D. F. Norton & M. J. Norton, Eds.). Oxford: Oxford University Press.

Mesail.